

**TURKISH ETHICS UNIT OF THE INTERNATIONAL NETWORK
UNESCO CHAIR IN BIOETHICS (HAIFA)
Newsletter**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
BİYOETİK EĞİTİM ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ (HÜBAM)
E-Bülten**

**REFLECTIONS ON BIOETHICS FROM
TURKEY Volume 2, Issue 1
2019**

EDİTÖRDEN

1

BİLİMSEL ÇALIŞMALAR

1

CRISPR ve Etik

1

Genetik Modifikasyon ile HIV Engellenmeli mi?

9

Orta Asya Türk Tıbbı ve Humoral Patoloji Teorisi

9

**Türkiye ve Avrupa Konseyi'ndeki Biyoetik ile ilgili Yasal Düzenlemelerin Karşılaştırmalı
Analizi: Biyoetik Yaklaşım**

10

**Ankara İlinde Üniversite Hastanelerinde, Acil Tıp Alanında Çalışan Hekimlerin Kadına
Yönelik Şiddet Olgularının Yönetimine İlişkin Bilgi, Tutum Ve Uygulamalarının Tıp Etiği
Açısından Değerlendirilmesi**

11

ETKİNLİKLER

13

XI. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri

13

Efsaneden Bilimsele Lokman Hekim: Kırşehir Lokman Hekim Günleri İzlenimleri

13

Tıp Etiği ve Tarihi Konferansları Serisi (TETKON)

15

Uzmanıyla Söyleşi

16

Asistan Etik Eğitimi (ASET)

17

SÖYLEŞİ

17

Kök Hücre Araştırmalarının Etik Öğelerine Kısa Bakış

17

GEZİ YAZILARI

21

Atatürk'ün Anılarındaki Karslıbad ya da Çek Cumhuriyeti'nin Kaplıca Şehri Karlovy Vary

21

ANI / EDEBİYAT / ELEŞTİRİ YAZILARI

23

Türkiye'nin ilk Biyoetik Merkezi: İlk Uluslararası Ziyaretçi Araştırmacısı Gözünden

23

İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri, Ahmet MUMCU

24

Bir Psikiyatristin Anıları, Irvin D. YALOM

26

Dört yanlış bir doğru, Ahmet NACAR

27

YAYIN KURULU

28

Editörden

Değerli okuyucular;

UNESCO Uluslararası Biyoetik Ağı Türkiye Birimi'nin (Turkish Ethics Unit of the International Network- UNESCO Chair in Bioethics at the Hacettepe University Medical School) ve HÜ Biyoetik Merkezi (HÜBAM)'nin ortak yayını olan Newsletter of the UNESCO - " **REFLECTIONS ON BIOETHICS FROM TURKEY**" nin ikinci sayısını sizlerle buluşturuyoruz. Yılda 2 sayı olarak çıkmasını planladığımız e-dergimiz, sizler tarafından okunmayı ve değerlendirilmeyi bekliyor.

UNESCO Türkiye Biyoetik Birimi ve HÜ Biyoetik Merkezi olarak; etkinliklerimizi, projelerimizi ve sesimizi bu online dergi ile sizlere ulaştırmanın haklı gururunu yaşıyoruz.

Derginin ikinci sayısında **Dr. Nüket Örnek Büken**, "CRISPR ve Etik " başlıklı yazısıyla, moleküler biyoloji tarihinde bugüne kadar üretilmiş en etkili ve çok yönlü genomik mühendislik aracı olarak tanımlanan CRISPR-Cas9 uygulamasını ve bu uygulamanın ortaya çıkarması olası etik sorunlarını tartışmaya açıyor. Genom mühendisliği teknolojisinin, insan ve insan dışı genomları değiştirmek için eşsiz bir potansiyel sunmakta olduğu; insanlarda, genetik hastalığın iyileştirilmesi sözünü verirken, diğer organizmalarda biyosferleri çevre ve insan toplumlarının yararına yeniden şekillendirme yöntemleri sağladığı, ancak böyle büyük fırsatlar ile birlikte insan sağlığı ve refahı için bilinmeyen risklerin de beraberinde geldiğinin ifade edildiği yazıda, genom mühendisliği teknolojisinin uygulanmasının güvenli ve etik bir şekilde yapılmasını sağlamaya yönelik atılması gereken adımlar tartışılıyor.

Hemen arkasından Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Öğrencisi **Bircesu Uslu**, "Genetik Modifikasyon ile HIV Engellenmeli mi?" adlı yazısında, Çin'de ikiz bebeklerin DNA'larında Crispr-Cas9 yöntemini kullanarak genetik kod değişiklikleri yaptığını iddia eden He Jiankui ile ilgili tartışmaları gündemimize taşıyor ve insanlarda genetik modifikasyonlara izin verilip verilmemesi sorunsalını gündeme getiriyor.

Doktora tez çalışmalarının sunulduğu **bilimsel çalışmalar** bölümünde; HÜ Sağlık Bilimleri Enst. Tıp Tarihi ve Etiği Programı doktora öğrencisi **Dr. H. Volkan ACAR**, "Orta Asya Türk Tıbbı ve Humoral Patoloji Teorisi" isimli yeni başladığı tez çalışması hakkında kısa bilgiler veriyor. HÜ Sağlık Bilimleri Enst. Tıp Tarihi ve Etiği Programı doktora öğrencisi ve HÜTF Tıp Tarihi ve Etiği AD asistanı, **Çağrı Zeybek Ünsal**, "Türkiye ve Avrupa Konseyi'ndeki Biyoetik ile ilgili Yasal Düzenlemelerin Karşılaştırmalı Analizi: Biyoetik Yaklaşım" adlı, bitirmek üzere olduğu doktora tezinin özetini sizlerle paylaşıyor. HÜ Sağlık Bilimleri Enst. Tıp Tarihi ve Etiği Programı doktora öğrencisi ve Kırşehir Ahi Evran Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etiği AD asistanı **Dr. Arif Hüdai KÖKEN**, "Ankara İlinde Üniversite Hastanelerinde, Acil Tıp Alanında Çalışan Hekimlerin Kadına Yönelik Şiddet Olgularının Yönetimine İlişkin Bilgi, Tutum Ve Uygulamalarının Tıp Etiği Açısından Değerlendirilmesi" adlı henüz bitmiş olan ve savunulmayı bekleyen tezini sizlerle paylaşıyor.

Etkinlikler bölümünde önce Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi **Gülşay Halidi**, "Efsaneden Bilimsele Lokman Hekim: Kırşehir Lokman Hekim Günleri İzlenimleri" başlıklı yazısıyla, 18-21 Haziran 2019 tarihleri arasında Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi'nin ev sahipliğinde Kırşehir'de düzenlenen, **XI. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri**'ni değerlendiriyor. *Efsanevi Lokman Hekim figürünün ölüme çare aramasının bir yansıması gibi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri de, ruhunu koruyarak ve ailesini genişleterek varoluş serüvenini sürdürmeye çalışıyor...* diyen sevgili Gülşay'a katılıyor ve bu serüvenin Gülşay ve alanımızın onun gibi nitelikli, özverili, inançlı gençleriyle, geleceğe taşınacağına olan inancımızı tazeliyoruz.

Bu bölüm, **HÜTF Tıp Etiği ve Tarihi Konferansları Serisi (2018- 2019) TETKON** tanıtımı, doktorasını henüz bitirmiş genç akademisyenlerin tezlerini sundukları "Uzmanıyla Söyleşi" programı ve Hacettepe Üniversitesi asistanlarının etik bilinçlerini, bilgi ve duyarlılıklarını arttırmaya yönelik olarak 2001 yılından beri, yılda iki defa düzenlenen "Asistan Etik Eğitimi (ASET)" tanıtımları ile devam ediyor.

Söyleşi bölümünde, HÜTF Tıp Tarihi ve Etiği AD Öğretim üyesi **Dr. Müge Demir**'in, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Histoloji ve Embriyoloji Anabilim Dalı Öğretim Üyesi **Prof. Dr. Alp CAN** ile yaptığı, "Kök Hücre Araştırmalarının

Etik Öğelerine Kısa Bakış” adlı söyleşiyi okuyacaksınız. Kök hücre ve üreme biyolojisi alanında ülkemizde önemli bir isim olan Prof. Dr. Alp Can, Dr. Demir’in sorularını yanıtlarken, ülkemizdeki mevcut durumu da göz önüne serecek, kendisine çok teşekkür ediyoruz.

Bu sayının **gezi notları, Dr. H. Volkan ACAR’a** ait. **“Atatürk’ün Anılarındaki Karslbad ya da Çek Cumhuriyeti’nin Kaplıca Şehri Karlovy Vary”** isimli yazısı, bizi Çek Cumhuriyeti’nin en turistik şehirlerinden birisi olan ve Atatürk’ümüzün de tedavi için gittiği, Karlovy Vary’e götürüyor. İlgiyle okuyacağınızdan eminim.

Edebiyat / Anı / Eleştiri Yazıları bölümünde önce, **Sevda Aydın Kerimova, “Türkiye’nin ilk Biyoetik Merkezi: İlk Uluslararası Ziyaretçi Araştırmacısı Gözünden”** adlı anı yazısı ile HÜBAM’da bulunduğu 6 aylık dönemde izlenimlerini ve duygularını bizlerle paylaşıyor. Sevgili Sevda’nın ülkesi Azerbaycan’da, biyoetik ile ilgili çok nitelikli işler yapacağından kuşkumuz yok.

Kitap tanıtımı/eleştirisi bölümünde Çağrı Zeybek Ünsal, **Prof. Dr. Ahmet Mumcu’nun, “İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri”** adlı kitabının tanıtımını yapıyor ve bizleri, insan hakları mücadelesi sürecine yeniden götürüyor.

HÜTF Tıp Tarihi ve Etiği AD uzmanı **Dr. Şükrü KELEŞ**, Irvin YALOM’un, dilimize Pegasus Yayınları tarafından 2017 yılında kazandırılan, **“Bir Psikiyatristin Anıları”** adlı kitabını bizlerle paylaşıyor.

Son olarak HÜ Sağlık Bilimleri Enst. Tıp Tarihi ve Etiği Programı doktora öğrencisi **Prof. Dr. Ahmet Nacar, “Dört Yanlış Bir Doğru”** adlı şiiri ile yine kalbimize dokunmayı başarıyor. Ahmet hocanın da ifade ettiği gibi; *"Öyle güçlüymüş ki doğrular, bir tanesiyle ancak dört yanlış başa çıkar"*.

"REFLECTIONS ON BIOETHICS FROM TURKEY" nin yayın kurulu olarak, akademik dönemin bittiği ve yaz tatilinin yaklaştığı bugünlerde, hepinize güzel bir tatil ve keyifli okumalar diliyoruz. Biyoetik çalışmalarının dalga dalga yayılacağı ve biyoetiğin sesinin her yere ulaşabileceği bir gelecek umuduyla...

Prof. Dr. Nüket Örnek Büken, MD, PhD
Editör

CRISPR ve Etik

Nüket Örnek Büken

Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi
Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Başkanı
HÜ Biyoetik Merkezi (HÜBAM) Müdürü

**(Bilim ve Ütopya dergisinin Nisan 2019 sayısında
yayınlanmıştır. Sayı: 298, yıl:25)**

Bir teknik disiplin olan tıp ve genetiğin tıp içindeki uzantısı olan tıbbi genetik, teknolojinin en çok kullanıldığı ve bilimsel bilgi üretiminin de en yoğun olduğu alanlardır. Bu alandaki ilerlemeler teknoloji ile hız kazanırken, artan teknoloji kullanımı da biyoetiğin alanını genişletmiştir. Bilimsel ilerleme şimdi o denli hızlı, ortaya koyduğu sonuçlar öylesine çabuk benimsenmektedir ki, bunun üzerimizdeki etkisini yeterince değerlendirememiz, bu yüzden de bizi götürdüğü yeri yeterince anlayamama tehlikesiyle karşı karşıyayız. Bilimin uygulanmasıyla elde edilen teknik olanakların insanlığın yararına dönük kullanılması sırasında insanı bilimsel ve teknik bir uygulamanın nesnesi, ürünü haline sokma eğiliminin tehlikelerinin altını çizmenin önemli olduğu bir biyoteknoloji çağından geçiyoruz.

Diğer taraftan, bir tıp tarihçisinin belirttiği gibi; *“Tıp tarihinin incelenmesinin bize öğrettiği en önemli şey, bilimsel açıdan kontrol edilmeyen klasik hükümlerin, oldukça sık yanılgıya neden olan pusulalar olduğudur. Erken dönemde başlatılıp sürdürülen teknoloji uygulamaları, toplumsal değerler açısından irdelenmediğinde, tıbbi yaklaşım pusulasız ya da düzensiz bir gemiye dönüşebilmektedir”*.

Teknik bir disiplin olan tıbbi teknolojinin girmesi ve gelişmesi, birçok “yeni” durum yaratmıştır. Bu yeni durumların özelliği, çoğunlukla daha önceleri insanın yapabilme sınırları dışında olan birçok şeyin “olanaklı” hale gelmiş olmasıdır. Bu sürecin insanın ahlaksal sorumluluk alanını genişlettiği ve kısmen de değiştirdiği açıktır. Özgür karar ve seçim için hiçbir açık kapının bulunmadığı, bazı şeylerin bize bağlı olmadığı durumlarda “ahlaksal/etik sorumluluk” pek yoktur. Ancak, bilimsel ve teknolojik ilerlemeler sayesinde

bunlar insan denetimine verildiklerinde, ahlakla ilgili hale gelirler, etik değerlendirme konusu olurlar (1).

Etik “tümüyle olanaklı olan” ve “izin verilen” arasında bir fark olduğunu, bunun sonucunda bazı olanakların bazı ahlaksal nedenlerden dolayı gerçekleştirilmemesi gerektiğini varsayar. Tıp kurumu her bulduğu yeniliği uygulama alanına geçirebilseydi, bütün insan toplumlarında çözümü güç değer sorunları ortaya çıkacaktı. Bu tür sonuçları önleyebilmek için, tıp biliminin, ortaya koyduğu yenilikleri, insanın değeri yönünden bir değerlendirmeden geçirerek, insanın onurunu ve gönencini merkeze koyarak, insanlık adına en uygun olanı uygulamaya koyması gerekmektedir (1,2).

Bugün yaygın olarak görülen tutum bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin olanaklı kıldığı tüm yeniliklerin bir an önce yaşama geçirilmesi, gerçekleştirilmesi yönündedir. Bu durum kısmen yeniliğin çekiciliğinden, yeni şeyler görme ve deneme isteğinden kısmen de yeni ve bilinmeyen yöntemler konusunda bir düzenlemenin olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu “yeni” alanda yerleşmiş normların olmaması, “tam eylem özgürlüğü” “ne kapı açabilmektedir. Bu durum da bilim ve teknolojiyi istenmeyen, tehlikeli olabilecek, kimi zaman etik-dışı bir yöne doğru sürükleyebilmektedir.

Tıptaki yeniliklerin tartışmasız kabulü çoğu zaman kaynakların ve emeğin boşa harcanmasına, bazı durumlarda ise canlının zarar görmesine yol açabilmektedir. Dünyada kanıta dayalı tıbbi yaklaşıma duyulan gereksinim gün geçtikçe artmakla birlikte, tıbbi teknolojilerin eleştirel açıdan değerlendirilmesinin önünde ki engeller de artmaktadır. Bu engellerin başında tıp tarihinde de yüzyıllar boyu etkin olan “otoriteye boyun eğme, olanı değil otoritenin işaret ettiğini görme” tutumu gelmektedir. “Otorite tarafından yanıltılma olgusu” diyebileceğimiz bu olgunun önüne geçebilmek için yeni bir teknolojiyle ilgili kararlar, bu yeniliği destekleyenlerin prestijine göre değil, bilimsel ve etik verilerin ağırlığına dayanılarak alınmalıdır (1).

Günümüzün teknotıp ve biyotıp dünyasında anahtar konular; moleküler biyoloji, gen teknolojisi, gen düzenleme ve biyoteknoloji alanında odaklanmıştır. Yirminci yüzyılın son teknolojik devrimlerinden biri olan gen teknolojisi kısa sürede insanlığın geleceğini etkileyecek en önemli olgulardan biri haline gelerek 21. Yüzyıla taşınmıştır. Ancak genetiğin geleceği yalnızca teknolojiye değil, toplumların “değerler sistemi” ne ve evrensel biyoetik değerlere de son derece bağlıdır. Bu

teknolojinin sosyo-kültürel ve evrensel biyoetik değerler bağlamından kopartılması oldukça tehlikeli sonuçlar doğurabilir. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerden beklenen, daha sağlıklı, mutlu, daha güzel bir yaşam, ancak bu gelişmelerin biyoetik kaygı ve duyarlılığı taşımasıyla mümkün olabilir.

Genetik biliminin ortaya koyduğu bilgiler, bugün genetik uzmanları, sosyologlar, felsefeciler ve biyoetik uzmanları arasında tartışılmakta, geçmişten geleceğe süregiden sağlıklı topluma şimdiden tanı konulup, önlemler alınmaya çalışılmaktadır. Bilim insanları ve hekimler, “gen tedavisi“, “gen düzenleme” gibi yeni teknolojik uygulamaları ve bu yöntemlerin ürünlerini kalıtsal hastalıkların önlenmesinde ya da bazı genetik sorunların çözümünde kullanmaktadırlar.

HUGO Projesi (İnsan genom projesi); insan genetik yapısının tamamını deşifre etmek ve elde edilecek bilgiyi hastalıkların tanı ve tedavisinde kullanmak amacıyla geliştirilen bir projedir. İnsanın gen haritasını çıkarmayı amaçlayan uluslararası bir girişim olan insan genom projesinin ilk başarıları sayesinde tıbbi genetik alanında önemli ilerlemeler gerçekleştirilmiştir. Resmî olarak 1990 yılında başlamış ve ilk sonuçları beklenenden daha kısa sürede alınmış olan insan genom projesinin önemli bir hedefi; insanda hastalık genlerinin saptanması amacıyla yararlanılabilecek daha etkili ve ucuz yaklaşımlar sağlamaktır. Bu projeden elde edilecek sonuçlara dayanarak çeşitli kalıtsal hastalıklar (Down sendromu, hemofili, talasemi, spina bifida, tay sacks ...); kanser (meme ve kolon kanseri) , kalp - damar hastalıkları, şeker hastalığı, şizofreni gibi çeşitli hastalıklar; şişmanlık, boy kısalığı gibi istenmeyen durumlar “gen tedavisi“ ile sağaltılabilecekti. Bu tedavide amaç “birey ve toplumu hastalıklardan korumak“ olduğundan, genetik yapı hakkında edinilen bilgi, insanın biyopsikososyal bir varlık olduğu göz ardı edilmeden kullanılmalıdır. Bu proje ile bir taraftan kanser, diyabet, orak hücreli anemi, şizofreni gibi bazı hastalıklar doğumdan önce engellenebilir hale gelirken; diğer taraftan bazı fiziksel özellikler (boy, kilo, saç ve göz rengi), zihinsel özellikler(bellek, zekâ düzeyi) ve kişilik özelliklerine genetik müdahale mümkün olabilecektir (1).

Genetik alanındaki tüm bu gelişmeler bir diğer taraftan “insan nedir?” sorusunu tekrar gündeme getiriyor ve verilebilecek olası cevapları da zorlamaya devam ediyor. İnsanı biçimlendirecek olan genetik enformasyon ve mükemmelliğin merkezine acaba neyi koyacağız? Piyasa toplumlarında “mükemmellik” hem satılan ve hem de her zaman alıcı bulan bir şeydir. Alışveriş merkezlerinde “soylu gen” standlarını görebileceğimiz günler çok uzak olmasa gerek! Peki, bu durum bizi neden endişelendiriyor ve biyoetik ve hukukun çalışma alanına gereksinimi ortaya çıkarıyor?

Biyoetik çevrelerde de tartışmalar bu paralelde devam etmektedir. “Bilimde uyulması gereken tek kural, yapılması gerekenin yapılmasıdır” diyerek etik kaygıların bilimsel araştırmaların önünde engel oluşturmayacağını savunanlar olduğu gibi, insan yaşamını ve insan değerini merkeze koymayan ve insanı “amaca araç olarak kullanan” her uygulamanın, etik açıdan değerlendirilmesi gerektiğini savunanlar ve bu girişimlerin ardındaki niyetin araştırılması gerekliliği üzerinde duranlar da vardır.

Genom düzenleme teknolojileri arasındaki CRISPR(Kümelenmiş Düzenli Aralıklı Kısa Palindromik Tekrarlar) - Cas9 (CRISPR ile ilişkili protein 9) sistemi (“CRISPR” veya “sistem”), genomik modifikasyonları çoklu hedefleyebilmesi sebebi ile yaygın olarak kullanılmaktadır. **CRISPR / clustered regularly interspaced short palindromic repeats/** yöntemi kullanılarak, gen düzenleme (genetik değişiklik/düzeltilme) yapmak ve CRISPR'ın kullanımına ne ölçüde izin verilmesi gerektiği konusunda temel tartışmalar; CRISPR uygulamalarına erişim, gönüllü katılımcıları içeren klinik araştırmalar için düzenleyici bir çerçevenin/çerçevelerin germ çizgisinin düzenlenmesi de dahil olmak üzere her tür insan genomu düzenlemesine uygun olup olmadığı ve uygunsuz CRISPR kullanımı konusunda uluslararası düzenlemelerin yapılıp yapılmadığı konularını içermektedir. Etik karar vermenin, genomik mühendislik bilimi ve teknolojileri ilerledikçe gelişmesi gerektiği ve ulusal ve uluslar üstü yasama organları tarafından, insan sağlığının ve ilerlemesinin iyileştirilmesi için bazı CRISPR uygulamalarının kanıta dayalı düzenlemelerinin, dikkate alınmasının makul olacağı savunulmaktadır.

CRISPR-Cas9, moleküler biyoloji tarihinde bugüne kadar üretilmiş en etkili ve çok yönlü genomik mühendislik aracıdır. Bu sistemin farklı genom türlerini benzeri görülmemiş bir kolaylıkla düzenleme yeteneği, uluslararası biyomedikal topluluğun heyecanına ve aynı oranda alarme olmasına neden olmuştur. CRISPR, çok çeşitli hastalık bağlamlarında hatırı sayılır ölçüde umut vaat ediyor görünmektedir. Örneğin, dünya çapında en az 15 klinik çalışma ile - multipl miyeloma; yemek borusu, akciğer, prostat ve mesane kanserleri; katı tümörler; melanom; lösemi; insan papilloma virüsü; HIV-1; gastro intestinal enfeksiyon; p-talasemi; orak hücre anemisi-CRISPR uygulamalarını içeren klinik denemelerdir (3, 4). Ayrıca, Mayıs 2018 itibarıyla, Çin'de en az 86 kişi klinik çalışmaların bir parçası olarak genlerini değiştirmiştir (5).

Terapötik uygulamalar için önemli bir kamu desteği olmasına rağmen, germline düzenleme gibi bazı CRISPR uygulama alanları hakkında etik ve güvenlikle ilgili endişeler, ilgili literatürlerde açıkça görülmektedir (6). Özellikle, bu tür tartışmalar, CRISPR sistemlerinin biyomedikal, yasal ve etik yönlerini incelemek için önde

gelen CRISPR-Cas9 geliştiricisi, bilim insanı ve biyoetik uzmanı grubunun bir araya geldiği, 2015 Napa Vadisi toplantısında başlamıştır (7).

Genom mühendisliği teknolojisinin, insan ve insan dışı genomları değiştirmek için eşsiz bir potansiyel sunmakta olduğu; insanlarda, genetik hastalığın iyileştirilmesi sözünü verirken, diğer organizmalarda biyosferleri çevre ve insan toplumlarının yararına yeniden şekillendirme yöntemleri sağladığı, ancak böyle büyük fırsatlar ile birlikte insan sağlığı ve refahı için bilinmeyen risklerin de beraberinde geldiğinin ifade edildiği bu toplantı, Ocak 2015’de, bir grup ilgili paydaşın, genom biyolojisi için bu yeni beklentilerin bilimsel, tıbbi, yasal ve etik etkilerini tartışmak için bir araya geldiği Kaliforniya Napa’da yapılmıştır (7). Amaç, genom mühendisliği teknolojisinin kullanımları hakkında bilinçli bir tartışma başlatmak ve gelecekteki gelişmelere hazırlanmak için eylem alanlarını tespit etmektir. Toplantıda, genom mühendisliği teknolojisinin uygulanmasının güvenli ve etik bir şekilde yapılmasını sağlamaya yönelik atılması gereken adımlar belirlenmiştir.

“Hassas tıp” olarak da adlandırılan söz konusu gelişmeler, kısmen iki güçlü teknoloji arasındaki sinerjiden de kaynaklanmaktadır: DNA dizilimi ve genom mühendisliği. DNA dizileme kabiliyetindeki ilerlemeler ve genom çapında ilişkilendirme çalışmaları, hastalığın gelişimini etkileyen genetik değişiklikler hakkında da kritik bilgiler sağlamıştır. Geçmişte, bir genom üzerinde spesifik ve etkili modifikasyonlar yapma imkânı olmadan, bu bilgi üzerinde etkili olma yeteneği de sınırlıydı. Bununla birlikte, bu sınırlama, düzenli aralıklarla kesişen kısa palindromik tekrarlar (CRISPR) –Cas9 olarak bilinen basit, ucuz ve oldukça etkili bir genom mühendisliği yönteminin hızlı gelişimi ve yaygın olarak benimsenmesiyle desteklenmiştir. Böylece DNA dizilerini değiştirmek için genetik ve moleküler biyoloji alanlarında da devrim niteliğinde gelişmelerin önü açılmıştır.

Genom mühendisliği alanının gelişim hızı göz önüne alındığında, Napa toplantısı, geniş bir bilim insanı, klinisyen, sosyal bilimci, genel halk topluluğu ve ilgili kamu kuruluşları ve çıkar grupları tarafından, insan genom modifikasyonunun yararları ve risklerinin açık bir şekilde tartışılması için acil bir gereksinimin olduğu sonucuna varmıştır.

Yakın vadede atılması önerilen adımlar belirlenmiştir;

- İnsanlarda klinik uygulama için germline genom modifikasyonuna yönelik herhangi bir girişimde bulunulurken -ki çok gelişmiş bir biyobilim kapasitesine sahip ülkelerde, insanlarda germline genom modifikasyonu şu anda yasadışıdır veya sıkı bir şekilde düzenlenmiştir-, bu faaliyetlerin sosyal, çevresel ve etik etkileri bilimsel ve devlet kurumları

arasında tartışılmalı, özellikle müsaade edilen ülkelerde bu teknolojinin sorumlu kullanımına yönelik yolların belirlenmesi sağlanmalıdır.

- Bilimsel ve biyoetik toplulukların uzmanları, insan biyolojisinin bu yeni çağı hakkında bilgi vererek, genom modifikasyonunun etik, sosyal ve yasal sonuçlarını, tedavi etme potansiyelini tartışmalıdır.
- CRISPR-Cas9 genom mühendisliği teknolojisinin germline gen terapisi için potansiyel uygulamaları ile ilgili insan ve insan dışı model sistemlerindeki etkinliğini ve özgüllüğünü değerlendirmek için şeffaf araştırmalar teşvik edilip, desteklenmelidir. Bu tür araştırmalar gelecekte hangi klinik uygulamalara izin verilebileceği konusunda görüş oluşturmaya da sağlayacaktır.
- Global olarak ilgili kişi ve kurumların bir araya gelip politika oluşturacağı etkinlikler planlanmalı; genom mühendisliği teknolojisi ve genetiği alanında çalışan uzmanlar, hukuk ve biyoetik alanı uzmanları, ayrıca bilimsel topluluğun üyeleri, kamuoyu, ilgili devlet kurumları ve çıkar grupları bir araya gelmelidirler.

Aslında Rekombinant DNA çağının şafağında, öğrenilen en önemli ders, halkın bilime olan güveninin sarsılmaması için sürekli şeffaflık ve açık tartışmanın gerekliliğidir. Bu gereklilik bugün CRISPR-Cas9 teknolojisinin ortaya çıkması ve genom mühendisliği için yaklaşmakta olan beklentiler ile birlikte daha da artmaktadır. Bu zorlayıcı tartışmaların başlatılması, toplumun biyoloji ve genetik alanındaki yeni bir çağın başlaması sürecinde vereceği kararları ve desteği de optimize edecektir.

Bu toplantıdan sonra, daha kapsamlı görüşmeler istenmiş ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Ulusal Bilim, Mühendislik ve Tıp Akademileri (NASEM), Çin Bilimler Akademisi ve Birleşik Krallığın (İngiltere) Kraliyet Cemiyetinin de davet edilmesiyle, Uluslararası İnsan Gen Düzenleme Zirvesi toplanmıştır (8). Bu toplantının amacı, teknolojinin insanda ne zaman, nerede ve nasıl uygulanabileceğini incelemektir. Bu tartışma, NASEM’in multidisipliner bir komitesinin insan genom düzenlemesinin birçok yönünü inceleyen kapsamlı bir rapor yayınladığı 2017 Şubat ayında da devam etmiştir (9).

NASEM raporu bugüne kadar, insan genom kurgusu hakkındaki geniş kapsamlı endişeleri inceleyen belki de en etkili ve kapsamlı bir analiz sunmaktadır. Önemli olarak, Komite somatik genom düzenlemesini desteklemekte, ancak herhangi bir genomik modifikasyona izin vermemektedir. Yasa gereği, ABD federal fonları insan embriyolarını içeren araştırmaları desteklemek için kullanılamamasına rağmen NASEM raporunda, teknik ve güvenlik risklerinin daha iyi anlaşılması ve gerekli önlemlerin alınması durumunda, germline içeren klinik çalışmaların başlanabileceği

sonucuna varmıştır: “İlgili teknik ve sosyal kaygılar ışığında... kalıtsal genom düzenleme amaçlı araştırma denemelerine, katı gözetim altında, risk/fayda analizi yapılarak, mevcut standartların karşılanması koşuluyla, izin verilebilir” (9).

Genel olarak CRISPR kullanımıyla ilgili temel etik kaygıları özetleme durumunda, öncelikle, CRISPR sistemlerini ve bunların genom ve epigenomları düzenlemedeki uygulamalarını kısaca gözden geçirmek, sonra CRISPR yönteminin karmaşıklığının CRISPR etiğini nasıl etkilediğini açıklamaya çalışarak, birkaç önemli etik düşüncüyü paylaşmak ve değerlendirmek önemlidir. Özellikle, bu kaygılardan bazıları CRISPR teknolojisine özgü olsa da, aslında pek çoğu da insan embriyosunda araştırma yapmak gibi, CRISPR devriminden daha öncesine ait tartışmalardır (10,11). Dahası, CRISPR hala olgunlaşan bir teknoloji olduğundan, gelecekteki yeni uygulamalar daha fazla dikkat gerektiren ve yeni etik sorunlar doğuran uygulamalar olabilir. Bu konuda etik ve hukukun çoğu zaman çakışmasına rağmen, bazen de çatıştığı ve önemli farklılıklar bulunduğu durumlar olabilir. Her ne kadar hukuk, etiği etkilese veya bunun tersi olsa da, biz burada çoğunlukla etik konularına odaklanıyoruz.

Özellikle biyomedikal etikte ahlaki kararlar, potansiyel risk-fayda oranlarının değerlendirilmesini içerir, riski en aza indirirken, faydayı en yüksek seviyeye çıkarmaya çalışır. Etik karar verme sürecini yönlendirmek için, olası neden ve sonuçların kapsamını, her bir neden ve sonucu yönlendiren olası gerekçeleri dikkate almak önemlidir. CRISPR genom mühendisliği teknolojisi ile ilgili etik kaygılar, büyük ölçüde en az üç önemli nedenden dolayıdır;

- İlk olarak, CRISPR teknolojisinin gücü ve teknik sınırlamaları konusunda endişeler vardır ve bu durum, yaygın CRISPR kullanımıyla ilgili temel kaygılardan birisidir. Bunlara sınırlı hedef üzerinde düzenleme etkinliği, eksik düzenleme (mozaikçilik) ve yanlış hedef dışı veya hedef dışı düzenleme olanakları da dahildir. Bu sınırlamalar hayvanları ve insan hücre hatlarını içeren CRISPR deneylerinde bildirilmiştir. Ancak, teknoloji, benzeri görülmemiş bir hızla gelişmektedir. Daha verimli ve hassas CRISPR araçları geliştirildikçe, bu kaygıların çoğunun azalacağı düşünülmektedir.
- İkincisi, değiştirilmiş organizmaların süresiz olarak etkilenip etkilenmeyeceği ve düzenlenmiş genlerin, gelecek nesillere aktarılıp aktarılmayacağı ve potansiyel olarak onları önceden öngörülmemiş biçimde ve beklenmeyen şekillerde etkileyip etkilemeyeceğidir. Bu konu da net değildir. Teknik sınırlamalar ve biyolojik sistemlerin karmaşıklığı ile birlikte, düzenlenen her bir organizmanın geleceği hakkında kesin tahminlerde bulunmak ve olası risk ve

faydaları ölçmek imkânsız olmasa bile zor olabilir. Dolayısıyla, bu faktörlerden kaynaklanan belirsizlik, doğru risk-fayda analizini engelleyerek ahlaki /etik karar vermeyi zorlaştırmaktadır.

- Son olarak, şüpheli görüş, genomun beklendiği gibi düzenlenmesi ve istenen fonksiyonel çıkışın verilen zamanda başarılması durumunda, genetik bilgi ile biyolojik fenotipler arasındaki karmaşık ilişkinin tam olarak anlaşılmadığı yönündedir. Bu nedenle, bir genin germline ve/veya somatik hücrelerde düzenlenmesinin biyolojik sonucu, bağlama bağlı olarak belirsiz ve tahmin edilemeyebilir. Birçok biyolojik özellik, çok sayıda genin karmaşık düzenleyici eylemleri tarafından belirlenir. Bu nedenle, tüm organizma düzeyinde biyolojik bir fenotipi “tasarlamak” imkânsız olmasa da zordur. Biyolojik sonuçlar karşısında, ister normal ister hastalık gelişiminde olsun, tek bir genin karmaşık bir biyolojik özelliği şekillendiren tek faktör olması nadirdir. Ek genler veya distal düzenleyici elementler (örneğin arttırıcı veya baskılayıcı elementler) gibi diğer genetik düzenleyici faktörler ve ayrıca çevresel ve epigenetik faktörler biyolojik bir fenotipin ortaya çıkmasına katkıda bulunur. Bir genin değiştirilmesinin istenen bir fenotipi (belirli şartlar altında) değiştirdiğini iddia etmek, en azından fenotipin başlatılmasına katkıda bulunan diğer bağımsız değişkenlerin makul bir şekilde anlaşılmasını gerektirir. Fakat bu anlayış birçok normal ve hastalık sürecinde hala tam olmaktan uzaktır. Gen ekspresyonu ve modifikasyonunun karmaşık biyolojik sonuçları nasıl etkilediği konusundaki belirsizlikler göz önüne alındığında, potansiyel risk ve fayda değerlendirmesi yapmak zordur. Bu belirsizlik kendi başına bir zorluk yaratır ve etkili etik tartışma ve karar vermeyi engelleyen kaynaklardan birisidir (12,13).

Bununla birlikte, hücre ve gen tedavisi araştırmalarını düzenleyen regülasyonlar, CRISPR tabanlı düzenleme uygulamalarını içeren bazı klinik çalışmaların güvenli bir şekilde geliştirilmesini ve gözetimini kolaylaştırır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde, birçok CRISPR uygulamasını içeren hücre ve gen terapisi ürünleri, şu anda genel olarak Gıda ve İlaç İdaresi (FDA) tarafından “biyolojik ürün” olarak tanımlanmakta ve Gıda ve İlaç İdaresi Biyolojik Değerlendirme Merkezi tarafından düzenlenmektedir. Her ne kadar bu tür tedavilerin riskleri ve yararları gittikçe daha iyi anlaşılrsa da, güvenlik ve etkinlik ile ilgili sorular da devam etmektedir. Böylece, gelecekteki olası gelişmelerin muhtemel risklerini en aza indirilirken, bu devrimci teknolojinin faydalarının geliştirilmesine devam edilmesi de muhtemeldir. Yeni CRISPR teknolojileri ve uygulamaları ile ortaya çıkan belirsizlikten bağımsız

olarak, dünyanın çeşitli yerlerindeki risklerin izlenebileceği önemli düzenleyici çerçeveler de mevcuttur. Bununla birlikte, bu tür bir altyapının ve gözetimin olmadığı yerlerde, güvenlik ve gizlilik risklerinin artabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Temel Etik Kaygılar ve Sorunlar

Temel ve Klinik Öncesi Biyomedikal Araştırmalarda CRISPR Deneylerine Ne Ölçüde İzin Verilmelidir?

On yıldan daha eski olmasına rağmen, CRISPR-Cas9, temel bilimlerde eşi görülmemiş bir potansiyel olduğunu göstermiştir. Virüslerden ve bakterilerden, meyve sineği, sivrisinek, tomurcuklanan maya, yuvarlak kurt, zebra balığı, domuzlar, sığırlar ve maymunlar, hatta insan zigotları üzerinde yapılan CRISPR deneyleri, yeni ve önemli bulgulara yol açmıştır. Bu avantajlar daha önceki genomik mühendislik tekniklerine kıyasla, gen düzenlemede genel verimin artması; balık yüzgeçlerinin tetrapod uzuvlarına evrimsel dönüşümü ile ilgili önemli bilgiler; yeni organizmaların araştırılması; genetik ve epigenetik taramalar; yeni hücre hatlarının yaratılması; yeni genomik ve epigenomik düzenleyici yolların aydınlatılması; anahtar genlerin ve moleküler sinyal yollarının fonksiyonel karakterizasyonu ve ilaç hedefleme ekranları şeklinde olmuş ve bu tür deneylerden elde edilen veriler, biyomedikal keşfi, ilerlemeyi ve potansiyel tıbbi yararları destekleyen temel ipuçları ve anlayış sunmuştur.

CRISPR teknolojisi hakkındaki en büyük tartışmalardan biri, insan embriyolarındaki olası uygulamalardan kaynaklanmaktadır. Bu tartışma CRISPR'in kendisi ile ilgili değil, bunun yerine büyük ölçüde insan embriyosunun moral statüsü ile ilgili tartışmalardan kaynaklanmaktadır. Konu ile ilgili literatür incelendiğinde genel olarak, 14 günden sonra insan embriyosunda deney yapmanın etik olarak kabul edilemez olduğu iddia edilmekle beraber, farklı ülkelerde farklı uygulamaların olduğu da görülmektedir. Bir grup bilim insanı, insan gametlerinin deneysel amaçlarla kullanılması sırasında insan embriyosuna ruhsuz bir obje gibi davranılmasının ahlâken ve etik açıdan kabul edilemez olduğunu çünkü embriyonun genetik olarak bireyselleşmiş bir canlı olduğunu ve ona deney materyali gibi davranmanın kabul edilemez olduğunu söylerken; karşıt görüş taraftarları ise, insan gametlerinin ve embriyonun insanlara büyük mutluluk sağlayabilecek işlemler için kullanılmasının ahlâken ve etik açıdan yanlış olmadığını savunurlar.

Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Oviedo Sözleşmesi: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi'nin 18. Maddesi Tüpte embriyonlar üzerinde araştırma ile ilgili olup; *Hukukun embriyon üzerinde tüpte araştırmaya izin vermesi halinde, embriyon için uygun koruma sağlanacaktır. Sadece araştırma amaçlarıyla insan embriyonlarının yaratılması yasaktır* der. Yani

Üremeye Yardımcı Tedavi Yöntemleri sonrası kullanılmayan” artık embriyolar” üzerinde araştırma yapma koşullarını belirler (14).

Aynı Sözleşmenin 13. Maddesi, **İnsan genomu üzerinde müdahaleler** başlığı ile şunu söyler; *İnsan genomu değiştirmeye yönelik bir müdahale, yalnızca, önleme, teşhis ve tedavi gayeleriyle ve sadece, amacının, herhangi bir altsoyun genomunda değişiklik yapılması olmaması halinde yapılabilir.*

İnsan embriyonik kök hücre araştırmalarını düzenleyen hukuki belgeler değerlendirildiğinde özellikle Avrupa ülkeleri için şöyle bir kısa gözden geçirme yapabiliriz (11):

- Belirli koşullarda yedek embriyo kullanımına izin verenler; Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Yunanistan, Hollanda, İspanya, İsveç ve İngiltere'dir. İnsan embriyonu araştırmalarının yasal olarak kabul edildiği ilk ülkelerden biri olan İngiltere'de, embriyon üzerinde yapılan araştırmalar, Warnock Komitesince (1985) hazırlanan rapordan esinlenerek, 1990 yılında kabul edilen, "The Human Fertilization and Embryology Act" tarafından düzenlenmiştir.
- Embriyonik kök hücreye atıfta bulunmadan bazı araştırmalar için yedek embriyo kullanımına izin veren ülkeler; Estonya, Macaristan, Latvia, Slovenya'dır.
- Yedek embriyo kullanımı yasak olmakla birlikte insan embriyonik kök hücre hatlarının ithaline bazı durumlarda izin veren ülkeler: Almanya, Avusturya ve İtalya'dır.
- İnsan embriyolarının araştırma amaçlı olarak kök hücre eldesi için kullanımını 1997 Oviedo Sözleşmesi uyarınca yasaklayan ülkeler (Avrupa Birliği ülkeleri): Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İtalya, İrlanda, Hollanda, Litvanya, Portekiz, Slovak Cum, Slovenya ve İspanya'dır.
- Ülkemizde embriyolojik kaynaklı kök hücre çalışmaları "Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi -Oviedo Sözleşmesi" ve ayrıca "Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Yönetmeliği"ne göre yasaktır.

Ulusal ya da uluslararası hukuki düzenlemeler, tek tanrılı dinlerin öğretilerine dayalı kısıtlamalar, dini örgütler veya başka konservatif gruplar, embriyonik araştırmalara onay verip vermeme konusundaki tartışmalarda tutum almakta ve burada embriyonun tam olarak bir "kişiliğe" sahip olup olmadığı ve moral statüsü belirleyici olmaktadır. Embriyon, kendi haline bırakılırsa insan/kişi olma potansiyeli taşıyan bir hücre topluluğudur. Yasalara göre de canlı doğmak kaydıyla kişilik haklarına sahiptir.

Embryonik araştırmaları yasaklamak ya da önemli ölçüde sınırlandırmak, kök hücrelerin tedavi edici potansiyellerini ve şu anda başka herhangi bir canlı insan dokusunda mevcut olmayan her yöne dönüşebilen totipotent hücre kaynağını kullanmamak anlamına gelecektir. Totipotent hücreler süresiz olarak bölünebilir ve tüm doku tiplerinde gelişme yeteneğine sahiptir. Araştırma, embriyonun kendisine ve / veya başkalarına/gelecek kuşaklara, potansiyel faydası nedeniyle haklı çıkarılabilir olsa bile, buradaki temel etik sorun embriyonun, araştırma için aydınlatılmış onam veremeyecek olmasıdır. Araştırmanın, gelecek kuşaklara da yayılabilecek ve potansiyel olarak yaşamı değiştirebilen- iyi ya da kötü - sonuçları olacaktır.

Diğer taraftan biyomedikal araştırma amacı ile Somatik Hücre Çekirdek Transferi - SHÇT tekniğinin kullanılması, rejeneratif tıp kavramını geliştirmiş ve Alzheimer, Parkinson gibi hücrelerin dejenerasyonuna bağlı olarak gelişen hastalıklar için yeni bir tedavi yaklaşımı umudunu ortaya çıkarmıştır. Somatik Hücre Çekirdek Transferi - SHÇT ile elde edilen 5-7 günlük embriyoların blastosist evresinde fötal dokuyu oluşturacak olan iç hücre kütleli izole edilerek laboratuvar şartlarında uygun büyüme faktörleri eşliğinde çoğaltılarak pluripotent embriyonik kök hücre hatları elde edilmektedir. Bu hücreler şu anda hala araştırma evresinde olan belli faktörler aracılığı ile çeşitli dokulara farklılaşma kapasitesine sahiptirler ve hastalara transplante edilebilme potansiyeline sahip hücre kaynaklarını oluştururlar. Tedavi amaçlı klonlama olarak da tanımlanan bu işlemlerin hedefi, embriyonik kök hücre eldesidir. Etik açıdan kaygılar, araştırma amaçlı embriyon oluştırma üzerine yoğunlaşmaktadır ve embriyon hakları tartışmaya açılmaktadır. Bu tür araştırmaların teşvik edilmesi; omurilik hasarı, Parkinson hastalığı, yanıklar, kardiyomiyopati ve diğer bazı durumlar için yeni gelişmeler sağlayabilir, kök hücre kullanımı ile yenilenmeyi içeren yaklaşımlarla yeni tedavi yöntemleri geliştirilebilir ki bu yönde çalışmalar devam etmektedir.

Embryonik ve somatik kök hücre eldesi birlikte ele alındığında, bilimin ilerlemesine de bağlı olarak ülkeler, insan embriyolarında denemeler yapmayı yasallaştırıp yasallaştırmayacaklarına karar vereceklerdir. Bu açıdan Oviedo Sözleşmesinin yasaklayıcı maddelerinin revizyonuna duyulan gereksinim, özellikle Sözleşmenin 20. yılında, artık açıkça ifade edilmeye başlanmıştır. Dünyanın dört bir yanındaki mevcut pozisyonlar büyük ölçüde değişmektedir (15).

Klinik Tıpta CRISPR Kullanımına Ne Ölçüde İzin Verilmelidir?

CRISPR, immünoterapi, organoid mühendisliği ve gelişimi, in vivo ilaç hedef tanımlaması, makine öğrenmesi ve yapay zeka ve insanlarda hastalık geni

modifikasyonu açısından önemli ölçüde fayda sağlar. Embriyolar; HIV, hemofili, kanser, Duchenne kas distrofisi, amiotrofik lateral skleroz (ALS), orak hücreli anemi, kistik fibrozis ile mücadelede ilerlemeyi teşvik etmek için ve yeni tedaviler geliştirmek açısından neredeyse sınırsız bir potansiyel sunmaktadır.

Bununla birlikte, bu tür yeni bilgiler edinme ve yeni rejeneratif tedaviler geliştirme süreci, kaçınılmaz olarak, potansiyel riskleri de içeresinde barındırmaktadır. Somatik hücreleri içeren deneylerle risk değerlendirmesi, en azından düzenli olarak uygulanan biyomedikal testlerde karşılaştırılabilir görünmektedir. Birçok ülkede, özerkliğe saygı ve bilgilendirilmiş onam süreci, bu tür araştırmalarda hasta gönüllü olmak açısından, bu tür risklerin göze alınmasına izin vermektedir. Bu bilinmezliklerden kaynaklı risklerin etik ve yasal olarak kabulü ve buna dayalı izin verme süreçleri, CRISPR tabanlı genom mühendisliğini içeren araştırmaların yapılabilirliğinin yegâne yoludur. Başka bir mevcut tedavinin olmadığı durumlarda, hasta gönüllülerde, genel risk profili bilinmeyen ama umut vaat eden CRISPR deneyinin uygulanmasında, bilinmeyen bu riske izin vermemenin, adil ve mantıklı olmadığını ifade etmek de pekâlâ mümkündür.

Bununla birlikte, kalıtsal germline düzenlemesinin getireceği ek riskler elbette daha fazladır, çünkü burada yalnızca araştırma katılımcısını değil, aynı zamanda potansiyel olarak onun alt soyunu ve soydaşlarını da içerecek bir değişiklik söz konusudur. Germline mühendislik teknolojilerinin, daha yaygın test senaryolarında, bulunabilecek risklerin ötesine geçip geçmediği de ampirik bir konudur. Bilindiği gibi rutin olarak kullanılan kemoterapilerin pek çoğu da bilinen mutajenik özelliklere sahiptir, DNA eklentilerine ve çapraz bağlara, DNA'da çift sarmallı kopmalara neden olurlar. Bu nedenle, bu ajanların herhangi birine önemli derecede maruz kalmak, hem genetik mutasyonlara neden olma olasılığını, hem de bu istenmeyen genomik değişiklikleri gelecek nesillere geçirme olasılığını artırır. Bu gibi kemoterapötiklere maruz kalmanın ortaya çıkardığı risk seviyesinin, CRISPR deneyinde sunulandan daha büyük, eşit veya daha düşük olup olmadığını, nicel olarak belirlenmesine gereksinim vardır. Ayrıca, CRISPR'ın, mutajenik maddelere hiç maruz bırakılmayan sağlıklı bir bireyin, günlük deneyiminde ortaya çıkmış olanın ötesinde istatistiksel olarak anlamlı olan bir risk getirip getirmediği de ampirik bir meseledir. Bu nedenle, insanları CRISPR klinik araştırmalarına dahil etmenin riskli olup olmadığını güvenle belirlemek için, araştırmaya bağlı olası risklerin, günlük bağlamdaki diğer potansiyel risklerle karşılaştırılması gerekir. Bununla birlikte, CRISPR teknolojisinin yeni olması ve hasta gönüllülerde CRISPR riski ile ilgili sağlam ve güvenilir verilerin bulunmaması elbette klinik araştırmaların etik değerlendirilmesi açısından zorlayıcıdır. Bununla birlikte, çalışmalarda ve terapötiklerde risk alma konusundaki karar alma süreci,

hem ilgili konudaki yasal alt yapıya, hem de ulusal ve muhtemel uluslararası düzenleyici kurallara göre değerlendirilmeli ve sonuçta araştırma katılımcıları ve / veya yasal olarak yetkili temsilcileri tarafından yönlendirilmelidir.

Kalıtımsal germline düzenlemesi içeren deneylerin güvenilir, yorumlanabilir veri sağlayıp sağlamadığına dair önemli sorular da bulunmaktadır; denemelerin sonuçlarının nesiller boyunca analizinin gerekli ama imkânsız oluşu, bu tür deneylerin nesiller boyu kontrol edilmesinin ve / veya tahmin edilmesinin olası olmaması ve gen ekspresyonu/modifikasyonu ile gelecekteki biyolojik sonuçları şekillendiren diğer faktörlerin arasındaki nedensellik bağlantılarının kurulamaması gibi.

Küresel olarak paylaşılan bir başka korku ise bu yöntemin Öjenik uygulamalara yol açabilmesidir. İnsanlık tarihinde yaşanan acı uygulamalar bu korkunun kaynağıdır. Tarihsel olarak, “kötü” genleri olan insanların seçici olarak ayıklanması ve ıslahı, bireylerin zorla kısırlaştırılması ve her ikisinin de devlet otoriteleri tarafından desteklenerek, ırk ayrımcılığı ve etnik politikaların yayılmasında amaca araç olarak kullanılması süreci çok da uzak bir geçmiş değildir. CRISPR germline düzenlemesine izin verilmesi, sadece tıbbi amaçlar için olsa bile, bazı açılardan, taraftarlarının “istenen”, kalıtsal özelliklerin ortaya çıkması amaçlı kontrollü üreme yoluyla insan popülasyonunu arttırmak için geliştirilebileceğine inanan öjeniklerin geri dönüşüne yol açabilir. Tarih, korkunç sistematik hataların her zaman mümkün olduğunu ortaya koymaktadır.

CRISPR'ın Terapötik Olmayan Amaçlarla Kullanılmasına Ne Ölçüde İzin Verilmelidir?

Önemli etik sorunlar ayrıca insan özelliklerinin geliştirilmesini içeren terapötik olmayan bağlamlarda da ortaya çıkar. Örneğin boy, kas kütlesi, görme ve öğrenme yeteneği veya hafıza gibi bilişsel özellikleri güçlendirilmiş insanı, CRISPR tekniklerini kullanarak oluşturmak etik açıdan savunulabilir mi? Bu soruyu cevaplamak, büyük ölçüde problemlidir, çünkü neyin patoloji/anormal olarak “belirleneceğine”, neyin “norm” neyin normalden az veya çok sapma olduğuna karar vermek de zordur. Bu nedenle, “tıbbi gereksinim” olan ve olmayan arasındaki sınır da sıklıkla belirsizleşir ve “terapi” ile “tedavi edici olmayan geliştirme” arasındaki sınır bulanık olabilir. Örneğin, bir gen düzenleme yaklaşımı kötü kolesterolün azalmasına izin vererek sağlıklı bir yaşam tarzına yol açabilir. Uzun vadede hem bireye hem de topluma fayda sağlayabilecek bu varsayımsal senaryonun, tıbbi bir ihtiyaç olarak mı yoksa “güçlendirme” olarak mı sınıflandırılması gerektiği açık değildir.

Üstelik insana yeni “güçler” kazandıran bu uygulamaların talebi halinde bu talebin haklılığına karar verecek kişi/kurum/mekanizmaların kim ya da kimler olacağı ve verilen kararların etik ve yasal açıdan haklı çıkarılmasında merkeze konulan değerlerin neler olacağı önemlidir.

CRISPR Teknolojisi ve / veya Ürünlerine Kimler Erişebilir?

Burada adalet ve adaletin eşit ve hakça dağıtımı konusu temel bir etik sorun olarak belirmektedir. CRISPR inovasyonunun faydaları, toplumun tüm katmanlarına adil dağıtılacak mıdır? Kuşkusuz bu sorun yalnızca CRISPR teknolojisine özgü değildir, biyotıp teknolojilerinin hepsi için geçerli olabilir. Birçok yeni biyomedikal gelişme gibi, yeni CRISPR uygulamalarının da patent sahipleri için karlı bir alan olması beklenmektedir. En azından, gen tedavisi gibi CRISPR bazı ürünlerin başlangıç fiyatlarının pahalı olması muhtemeldir. Etik soru, yüksek fiyat etiketinin CRISPR ürününü yalnızca dünyanın seçkinleri için erişilebilir hale getirip getiremeyeceğidir. CRISPR karakterizasyonu ve gelişimi için fonların çoğunun, devlet fonlarından ve dolayısıyla vergi mükelleflerinin paralarından kullanıldığı ve bu nedenle teknolojinin potansiyel olarak hayat kurtarıcı yararlarının, bu teknolojiyi finanse eden kişilerden esirgenmesinin uygun olmadığını söylemek zor olmayacaktır. Ancak bu tür yeni teknolojiler ilk olarak uygulamaya sokulduğunda sınırlı kaynakların adil kullanımı konusunda sorunlar yaşandığı da bir gerçektir. Global düzeyde kuzey/güney ve gelişmiş/az gelişmiş ülkeler ve ülke vatandaşları açısından da adil olmayan durumlar yaşanması olasıdır.

Somatik ve Germline İnsan Genom Düzenlemesini Sınırlandırmak

Yukarıda belirtildiği gibi, CRISPR teknolojisinin belirgin uygulamaları hücre ve gen tedavileridir. Bugüne kadar, gen tedavisi, genetik hastalıkları tedavi etmek, somatik hücreleri düzenlemek için genom mühendisliği teknolojilerinin kullanılmasını içermektedir. CRISPR tabanlı gen terapisini içeren klinik çalışmalar halen devam etmektedir. Her ne kadar klinik gen ve hücre tedavileri geçmişte ana yol bloklarına sahip olsalar da, beklenmeyen yaralanmalar ve ölüm nedeniyle son on yılda önemli güvenlik geliştirmeleri yapılmıştır. CRISPR teknolojisindeki gelişmeler ve daha güvenli dağıtım yaklaşımları ile gen terapisinin terapötik uygulamaları artmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri ve diğer yerlerde, federal düzenlemeler, potansiyel riskleri potansiyel olarak en aza indirmek ve yönetmek için kurumsal inceleme kurulu sistemi aracılığıyla gerekli yasal ve etik çerçeveleri sağlar.

ABD Ulusal Sağlık Enstitüleri, 2018 Ocak'ında Somatik Hücre Genom Düzenleme programını başlattı. Son zamanlarda, profesyonel bilimsel ve tıbbi topluluklar,

endüstri kuruluşları ve CRISPR öncüleri insanlarda bu tür düzenlemelerin ahlaki/etik olarak izin verilebilir olup olmadığına dair raporlar yayınladılar. Hollanda, Birleşik Krallık, İspanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen raporlar, belirli şartlar altında düzenlemeye izin verilebileceğini söylemektedir. Yukarıda sözünü ettiğimiz NASEM Komitesinin germ hattı düzenlemesi hakkındaki raporu, insan germline araştırmalarının başlaması için gerekli hükümleri de belirtmektedir. Özellikle, prosedürlerin riskleri ve potansiyel sağlık yararları hakkında güvenilir preklinik ve / veya klinik verilerin mevcudiyeti, prosedürün araştırma katılımcılarının sağlığı ve güvenliği üzerindeki etkilerinin klinik deneyler sırasında titiz gözetimi; kişisel özerkliğe saygı; hasta mahremiyetine uygun maksimum şeffaflık; halkın sürekli katılımıyla hem sağlık hem de sosyal fayda ve risklerin yeniden değerlendirilmesine devam edilmesi... önemlidir. Her ne kadar bu bağlamda kötüye kullanımla ilgili korkular çok fazla olsa da, araştırmada kusurlu embriyoların korunması, bazı hastalıkların en erken zamanda optimal olarak yok edilebileceği gibi kalıtsal germline düzenlemesini destekleyen makul argümanların olması önemlidir.

CRISPR Kullanımını Düzenleyen Uluslararası Düzenlemeler Hazırlanmalı ve Yayınlanmalı mı?

Konu ile ilgili etik tartışmalar ve ilkeler önemli olsa da, iyi biliyoruz ki kendi başlarına çok az güç sağlarlar. Tipik olarak, eğer etik kurallar ihlal edilirse, ihlal eden (ler) in etik sorumluluğu, belirli yasaları ihlal ederken ortaya çıkan hukuki sorumluluğun sonuçlarına kıyasla oldukça düşüktür. Etik beyanlarının ihlali, finansman kaybına, yayınların geri çekilmesine, iş kaybına ve biyomedikal topluluk arasında güvensizliğe yol açabilir. Hukuki ihlalde yasalarca verilen cezalar, ağır para cezalarına ve kimi durumlarda ceza hukuku müeyyidelerine yol açabilir. Küresel ölçekte temel etik ilkelere ve ulusal yasaları da bağlayıcı olabilecek uluslar üstü sözleşmelere gereksinim vardır.

Sonuçlar ve Öngörüler

CRISPR teknolojisi olgunlaşmaya ve yaygınlaşmaya devam ediyor ve edecek. Heyecan verici biçimde yeni işlevlere sahip yeni CRISPR sistemleri hala keşfedilmektedir. Bu tür devrimci araçların potansiyel yararları da sonsuzdur. Bununla birlikte, ahlaki ve etik kaygıları artıran riskleri de vardır. Fayda ve riskler konusundaki belirsizlikten kaynaklı yasaklamalar ve bu yasaklamaların ardındaki gerekçeler iyi analiz edilmelidir.

İleriye dönük, yukarıda kısaca bahsedilen etik karmaşıklıkların en iyi nasıl ele alınacağına karar verecek bir organizasyon kurulması önemlidir ve desteklenmektedir. Son zamanlarda, bir grup Avrupalı bilim insanları, genom düzenlemenin etik kullanımı hakkında inceleme ve değerlendirme amaçlı dernekler kurdular. Genetik düzenlemede ahlaki/etik konularla ilgili tartışmaların yalnızca bilimsel topluluk tarafından

yönetilmemesi gerektiğini konunun sosyal ve toplumu ilgilendiren boyutu nedeniyle halk katılımının önemine dikkat çektiler.

Biyotıp teknolojileri geliştikçe, bu teknolojilerin kullanımlarını çevreleyen etik ve yasal çerçeveler hakkındaki tartışmalar devam edecektir. Oluşturulan platformlar, tartışmaları ve olası kararları ilerletmek için önemlidir. Farklı toplulukların ve farklı disiplinlerin katkılarıyla ulusal ve uluslararası kuruluşlardan gelen önerilerle CRISPR teknolojisinin potansiyel risklerini en aza indirmek ve potansiyel faydalarını en üst seviyeye çıkarmak ve uygulamak mümkün olacaktır. Hem ulusal etik kurulların hem de araştırma etik kurullarının etik kuralların uygulanmasında görev üstlenmesi muhtemeldir.

KAYNAKLAR

1. Büken, N.Ö. "Yardımcı Üreme Teknolojisi ve Bu Tekniklerin Uygulanmasından Doğan Etik Sorunlar", Etik Bunun Neresinde? ATO Yayını, Ankara, 1997: 85-99.
2. Dünya Problemleri Karşısında Felsefe, Türkiye Felsefe Kurumu Seminerleri, Ankara, 1986: 23-44.
3. Carolyn Brokowski, Mazhar Adli, CRISPR Ethics: Moral Considerations for Applications of a Powerful Tool, Journal of Molecular Biology, 431/1;2019:88-101.
4. D. Cyranoski, CRISPR gene-editing tested in a person for the first time, Nature, 539 (2016), p. 479
5. L. The, Editing the human genome: balancing safety and regulation, Lancet, 391 (2018), p. 402.
6. C. Brokowski, Do CRISPR germline ethics statements cut it? CRISPR J. 1 (2) (2018), pp. 115-125.
7. D. Baltimore, P. Berg, M. Botchan, D. Carroll, R.A. Charo, G. Church, et al. Biotechnology. A prudent path forward for genomic engineering and germline gene modification, Science, 348 (2015), pp. 36-38.
8. International Summit on Human Gene Editing: A Global Discussion [Internet], National Academy of Sciences Engineering and Medicine, Available from: http://nationalacademies.org/cs/groups/pgasite/documents/webpage/pga_170455.pdf
9. National Academies of Sciences Engineering and Medicine (U.S.) **Human Genome Editing: Science, Ethics, and Governance**, The National Academies Press, Washington, DC (2017).
10. J.A. Robertson, Human embryonic stem cell research: ethical and legal issues, Nat. Rev. Genet. 2 (2001), pp. 74-78.
11. Büken NÖ, Embryonik Kök Hücre Eldesi ve Embryonik Kök Hücre Araştırmaları Konusunda Ülkemizde Durum, <http://www.deontoloji.hacettepe.edu.tr/egitim/pdf/embryonikkokhucreeldeveembryonikkokhucrearastirmalarikonusundaulkemizdedurum.pdf>
12. Z. Tu, W. Yang, S. Yan, A. Yin, J. Gao, X. Liu, et al., Promoting Cas9 degradation reduces mosaic mutations in non-human primate embryos, Sci. Rep., 7 (2017).
13. K.A. Schaefer, W.H. Wu, D.F. Colgan, S.H. Tsang, A.G. Bassuk, V.B. Mahajan, Unexpected mutations after CRISPR-Cas9 editing in vivo, Nat. Methods, 14 (2017), pp. 547-548.
14. The Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine (ETS No 164) was opened for signature on 4 April 1997 in Oviedo (Spain).
15. <http://www.hubam.hacettepe.edu.tr/arsiv/oviedo.php>, 20. yılında Oviedo İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi, HÜ Biyoetik Merkezi (HÜBAM), Ankara, Aralık 2017.

Genetik Modifikasyon ile HIV Engellenmeli mi?

Bircesu Uslu

Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Öğrencisi

Dünya 1981 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde cinsel yönelimi homoseksüel olan erkeklerde ve Haiti'den gelen göçmenlerde AIDS hastalığının tanımlanmasıyla sarsıldı. 2 yıl sonra 1983 yılında AIDS'e neden olan virüs HIV (İnsan İmmün Yetmezlik Virüsü, Human Immunodeficiency Virus) izole edilmesiyle 80li yılların korkulu epidemisine neden olan bulaşın adı konulmuş oldu.¹ Birçok araştırmaya konu olan bu virüsün ilk olarak Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin başkenti olan Kinshasa'da ortaya çıktığına dair işaretler mevcut.² Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) Temmuz 2017 yılına ait verilerine göre, Dünyada 36,7 milyon HIV ile enfekte kişi olduğu ve hastalığın tanımlandığı 1981 yılından beri 35 milyon kişinin hayatını bu hastalıktan kaybettiği bildirilmektedir. Virüse karşı tam kür günümüzde de hala bulunamamıştır. Geçtiğimiz aylarda ikiz bebeklerin genetiğiyle oynayarak onları HIV'e dayanıklı hale getiren araştırmacı He Jiankui, dikkatleri üzerine bu nedenle de biraz çekmiştir.

Shenzhen'de bir üniversitede araştırmacı olarak görev alan He Jiankui, ikiz bebeklerin DNA'larında Crispr-Cas9 molekülünü kullanarak genetik kod değişiklikleri yaptığını iddia eden bir açıklama yapmıştır. He Jiankui, amacının genetik bir hastalığı iyileştirmek veya önlemek olmadığını bebeklere az sayıda insanın sahip olduğu HIV'nin hücrelere girmesini engelleyen genetik bir özelliği kazandırmak olduğunu belirtmiştir.³ Uluslararası bir konferansta yaptığı konuşmada bu ve benzeri çalışmalara izin verilmesi veya yasaklanmasının toplumun kararı olduğunun altını çizmesi konuşmasının dikkat çekici yanlarından biridir. Araştırma, alanın önde gelen isimlerince insanlar üzerine yapılan genetik modifikasyonların etik olmaması sebebiyle eleştirilmiştir. Biyoetik alanında yaptığı çalışmalarla bilinen Dr. Kiran Musunuru ve Dr. Julian Savulescu, söz konusu araştırmanın etik kurallarına uymadığını ifade etmişlerdir. Genetiği değiştirilen bebeklerin grip ve Batı Nil virüsleri sebebiyle hayatlarını kaybetme risklerinin yüksek olabileceğine dikkat çeken Savulescu, bebeklerin kanser riskinin artmış olabileceği açıklamasında bulunmuştur. Konuyla ilgilenen yetkililer, insanda genetik modifikasyonun etik açıdan kabul edilebilir olmadığını, Çin hükümetinin buna göz yummayacağını ve He Jiankui'nin araştırmacı lisansının iptal edileceği bildirilmiştir.

İnsanlarda genetik modifikasyonlara izin verilip verilmemesi uzun süredir akılları kurcalayan bir tartışma konusu. ABD başta olmak üzere birçok ülke insan genom modifikasyonu ile 'üstün' ırk yaratmaya çalışan araştırmaları etik ilkeleri ihlal etmesi sebebiyle yasaklamıştır. Genomda yapılan değişiklikler kişilerin hayatını geri dönüşü olmayacak şekilde etkileyebilme riski taşımaktadır. İkizlerin bundan sonra ne gibi zorluklarla mücadele etmek zorunda olacakları tahmin etmek ise imkânsızdır. Genomlarındaki değişiklik onları HIV'den korunurken birçok patojene karşı korumasız hale getirmiş olabilir. He Jiankui'nin de belirttiği gibi, bu ve benzeri araştırmalara izin vermek veya yasaklanmasını sağlamak, konu üzerinde tartışmak toplumca bizlerin de sorumluluğunda. Toplum olarak gücümüzün farkında olarak, etik kuralları ihlal eden araştırmaların önüne geçilmesine katkı sağlayabilir, başka ikizlerin denek olarak kullanılmalarını engelleyebiliriz.

- 1- http://www.hatam.hacettepe.edu.tr/AIDS_web-2017.pdf
- 2- <https://www.uplifers.com/hivnin-ilk-ortaya-cikisi-ve-yayilma-sureci/#ixzz5YYBW4AAB>
- 3- <https://www.theguardian.com/science/2018/nov/26/worlds-first-gene-edited-babies-created-in-china-claims-scientist>

Orta Asya Türk Tıbbı ve Humoral Patoloji Teorisi

H. Volkan Acar

Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü
Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi

Türklerin Anadolu'ya büyük kitleler halinde göçlerinden önce var olan ve bu göçlerden sonraki dönemlerde de varlığını sürdüren Orta Asya Türk tıbbı, çeşitli tıp gelenekleriyle yakın ilişkide bulunmuş ve komşu bölgeler olan Çin, Moğol, Tibet ve Hint tıp gelenekleri yanında İslam tıbbıyla da etkileşim içinde olmuştur.

Bilindiği gibi Orta Asya Türk tıbbına dair ilk belgeler, 20. yüzyılın başında Turfan seferleri sırasında bulunmuş olan Uygur tıbbı belgeleridir. Günümüz Türkçesine aktarılmış olan bu belgelerdeki sınırlı bilgiler, Orta Asya Türk tıbbının yalnızca bir parçasını oluşturmaktadır. Bu nedenle, bu konuda daha kapsamlı bir değerlendirme için Orta Asya Türk topluluklarının farklı dönemlerde, farklı inançların etkisi altında, farklı coğrafyalarda kayda geçirdikleri diğer tıbbi ve tıp dışı kaynakların da incelenmesine gereksinim vardır. İlk olarak M.Ö. 5. yüzyılda sistemleştirilmiş olan ve 19. yüzyıla kadar neredeyse tüm dünya tıbbında baskın görüş olan humoral patoloji teorisi, tıptaki tanı ve tedavi girişimlerine temel oluşturmuştur. Dört unsur/element üzerinde şekillenen bu teorinin özellikle Türklerin

İslamiyete geçişinden sonra Orta Asya Türk tıp anlayışını da etkilemiş olduğu görülmektedir. Ama kaynaklar incelendiğinde Orta Asya Türk topluluklarına ait metinlerde sadece dört unsur temelli humoral patoloji teorisinin değil, farklı geleneklere ait tıp anlayışlarının da etkili olduğu görülmektedir. Buna dair bilgilerin yer aldığı kaynaklar, ağırlıklı olarak dini metinlerdir.

Orta Asya Türk topluluklarına ait metinlerde gözlenen farklı tıp anlayışlarında tarihsel dönemin, yaşanan coğrafi bölgenin ya da içinde bulunulan inanç ortamının etkileri olabilir. Bizim tezdeki hipotezimiz bu tıbbi anlayış farklılıklarının temel nedeninin, inanç kökenli olduğu yönündedir. Amacımız ise ağırlıklı olarak dini metinlerde yer alan bu bilgileri inceleyerek Orta Asya Türk topluluklarına ait farklı humoral patoloji anlayışlarını ve bunları etkileyen olası nedenleri ortaya koyabilmektir.

Central Asian Turkish Medicine and The Theory Of Humoral Pathology

H. Volkan Acar

Hacettepe University Institute of Health Science
History of Medicine and Ethics, PhD Candidate

The subsisting tradition of Central Asian Turkish Medicine has been around before and after the mass migration of the Turks to Anatolia and it can be linked to Chinese, Mongol, Tibet and Indian medical traditions as well as Islamic medical traditions.

As it maybe known the first texts about Central Asian Turkish Medicine, which were files about Uyghur medicine, were found at the start of the 20th Century during the Turpan Expeditions. These files transferred to Modern Turkish only make up a piece of Central Asian Turkish Medicine. Because of this, to make a more comprehensive evaluation you would need to inspect medical and non-medical resources from different periods of time, influences of belief and geographical standpoints.

Humoral Pathology Theory, which has first been systematized in the 5th Century B.C. and has been used as a base in medicine was a dominant vision in nearly the whole world until the 19th Century. It can be seen that this theory, which had been shaped by the Four Elements, has affected the understanding of Central Asian Turkish Medicine after the Turks had transitioned to Islam. But when inspecting sources from Central Asian Turkic societies, it can be seen that the base of the Humoral Pathology Theory isn't mainly based on the Four Elements but has been affected by other concepts of medicine from different traditions. Sources about this are mainly religious texts.

The different concepts of medicine observed in texts

from Central Asian Turkic societies could be because of historical periods, geographical standpoints and the beliefs in the environment. The hypothesis in our thesis is that the main reason of the differences in the concepts of medicine are purely based on belief. Our main objective is to inspect mainly religious texts where you would be able to find this kind of information and find the possible reasons of the different concepts of Humoral Pathology in Central Asian Turkic societies.

Türkiye ve Avrupa Konseyi'ndeki Biyotikle ilgili Yasal Düzenlemelerin Karşılaştırmalı Analizi: Biyoetik Yaklaşım

Çağrı Zeybek Ünsal

Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi
Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Araştırma Görevlisi

Yaşam bilimleri ve mühendislik bilimlerinin 21. yy'daki artan etkileşimi, hastalıkların tanı ve tedavisinde hızlı paradigma değişimine neden olmaktadır. Tıp tarihinde geliştirilen tanı araçları ve buna bağlı olarak tedavi şekillerinin aldığı yeni görünüm insan hakları, etik ve hukuk kesişiminde pek çok soru ve sorunu da beraberinde getirmektedir. Tez çalışmamız bağlamında bu soru ve sorunları, Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi (Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi-Oviedo Sözleşmesi ETS.164) kapsamında ele almakta, Türkiye'nin gereksinimlerini hukuki düzeyde ortaya koymaya çalışmaktayız. Çalışmamızda, Avrupa Konseyi'nin biyomedikal alandaki gelişmelerden doğan insan hakları ve etik sorunlarına ilişkin ürettiği çözüm yolları ve tavsiye kararları farklı ülke mevzuat örnekleri ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir. Elde edilen bulgular ve ortaya çıkan gereksinimler doğrultusunda Türkiye için öneriler geliştirilmektedir.

Comparative Analysis of Legal Documents on Bioethics of the Council of Europe and Turkey: A Bioethical Approach

Çağrı Zeybek Ünsal

Hacettepe University Faculty of Medicine
Department of History of Medicine and Ethics,
Research Assistant

Convergence between life sciences and engineering have led to a rapid paradigm shift on diagnosing and treating diseases in the 21st century. Accordingly, new diagnostic tools and treatments developed which have been changing since ancient times during history of medicine,

resulted in several questions and concerns in the intersection of human rights, ethics and law. Within the scope of our doctoral thesis, these questions and concerns have addressed on the grounds of the Oviedo Convention of the Council of Europe and future needs of Turkey discussed from a legal perspective. Our research takes into consideration the solutions for human rights and ethical problems by the Council of Europe in the biomedical field while comparing different country legislation examples regarding biomedicine. At the end of our research, suggestions will be made in line with the thesis findings and emerging needs of Turkey in the era of information.

**Ankara İlinde Üniversite Hastanelerinde,
Acil Tıp Alanında Çalışan Hekimlerin
Kadına Yönelik Şiddet Olgularının
Yönetimine İlişkin Bilgi, Tutum Ve
Uygulamalarının Tıp Etiği Açısından
Değerlendirilmesi**

Arif Hüdai Köken

Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü
Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp
Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Araştırma Görevlisi

Temelinde bir güç dengesizliği bulunan şiddet eylemi, maruz kalan bireyde bedensel, ruhsal ve sosyal açılardan olumsuz etkiler yaratmaktadır. Şiddet olgusunun en sık etkilenenleri olan kadınlarda fiziksel yaralanmalar, ruhsal sorunlar, kalıcı sakatlıklar, intihar girişimleri, perinatal sağlık sorunları gibi baş etmesi güç birçok sağlık sorunlarının görüldüğü bilinmektedir. Yapılan araştırma sonuçları kadına yönelik şiddetin ciddi bir halk sağlığı sorunu olduğunu göstermektedir. Bu nedenle şiddetten etkilenen kadına sunulacak olan sağlık hizmeti toplumsal cinsiyet perspektifi ile nitelikli bir şekilde verilmesi sağlık çalışanlarını ve tüm sağlık sistemini doğrudan ilgilendirmektedir. Bu bağlamda Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) kadına yönelik şiddeti bir halk sağlığı sorunu olarak ele almış, kadına yönelik şiddetle mücadelede yönelik olarak politika geliştirmekte ve raporlar hazırlamaktadır.

Kadına yönelik şiddetle mücadelede hekimler sağlık sisteminin bir parçasıdır. Bu nedenle hekimler mesleki profesyonelliğin gereği olarak şiddete uğrayan kadın hastaların refahına önem vermeleri gerekmektedir. Bu amaçla şiddet olgu yönetimine ilişkin gerek hekimlerin gerekse de sağlık kurumlarının uyması önerilen rehber ilkeler farklı ülkelerde oluşturulmakta ve

geliştirilmektedir.

Hastanelerin acil servisleri günün 24 saati acil sağlık hizmeti sunan oldukça yoğun hastane birimleridir. Acil servise özgü oluşan dinamik ortam koşullarında acil tıp alanında çalışan hekimlerin kadına yönelik şiddet olgusuna yaklaşımı önem taşımaktadır. Yarar sağlama, zarar vermeme, özerkliğe saygı, mahremiyet, güvenlik gibi etik konular şiddete uğrayan kadın hastaya yönelik sunulacak olan sağlık hizmetleri sürecinde planlama yapmak, sağlık ve kurum politikaları geliştirirken önemi daha da ortaya çıkmaktadır.

Bu doktora tez çalışmasında Ankara ilindeki yedi üniversite hastanesinin acil tıp alanında çalışan hekimlerin kadına yönelik şiddet olgu yönetimine ilişkin bilgi, tutum ve uygulamaları tıp etiği açısından değerlendirilmiştir. Acil tıp özelinde dünya örnekleri incelenerek araştırma bulguları ışığında, gerek acil tıp hekimlerine tıp etiğine ilişkin, gerekse de kurumsal politika düzenlemeye ilişkin konulara katkı sunacak bazı sonuçlar sunulmuştur.

Çalışmada niteliksel araştırma yöntemlerinden birebir derinlemesine görüşme ve katılımlı gözlem yöntemi kullanılmıştır. Araştırmayı yapmak üzere Hacettepe Üniversitesi Girişimsel Olmayan Etik Kurulundan etik kurul onayı alınmıştır (Tarih: 14 Mart 2017, Karar No: GO 17/238-26). Araştırma sürecinde belirlenen üniversite hastanelerinin, acil tıp alanında çalışan asistan hekimler ve öğretim üyeleri ile yarı yapılandırılmış soru yönergesi ışığında, birebir derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Aynı zamanda, belirli zaman aralıklarında hekimlerin çalışma ortamlarına ilişkin olarak katılımlı gözlem yapılarak, gözlem notları tutulmuştur.

Elde edilen verilerin içerik analizi yapılmış ve acil tıp hekimlerinin kadına yönelik şiddet olgu yönetimine ilişkin bilgi, tutum ve uygulama başlıkları altında tematik tablolar oluşturulmuştur. Elde edilen bulgular ulusal ve uluslararası literatür ışığında tıp etiği açısından tartışılmıştır. Araştırmanın sonuç ve öneriler kısmında acil tıp özelinde kadına yönelik şiddet olgu yönetimine ilişkin tıp etiğini ilgilendiren argümanlar ortaya konmuştur. Kadına yönelik şiddet ile mücadele sürecine ilişkin acil servislere özel kurumsal politika önerilerinde bulunulmuştur. Ayrıca acil servislerin rolünün önemine değinilmiş ve acil tıp alanında çalışan hekimlerin kadına yönelik şiddet olgu yönetimine ilişkin mesleki etik sorumluluklarına dair öneriler sunulmuştur.

AN EVALUATION OF THE KNOWLEDGE, ATTITUDES AND PRACTICES OF EMERGENCY MEDICAL PHYSICIANS OF UNIVERSITY HOSPITALS IN ANKARA ON THE MANAGEMENT OF VIOLENCE AGAINST WOMEN IN TERMS OF MEDICAL ETHICS

Arif Hüdai Köken

Hacettepe University Institute of Health Science
History of Medicine and Ethics, PhD Candidate

Kırşehir Ahi Evran University Faculty of Medicine
Department of History of Medicine and Ethics

The act of violence, which has an imbalance of power at the base, has negative effects on the subject in terms of physical, mental and social aspects. It is known that women who are the most frequently affected cases of violence have many health problems such as physical injuries, mental problems, permanent disabilities, suicide attempts, perinatal health problems. The results of the research show that violence against women is a serious public health problem. Therefore, providing health services to women affected by violence in a qualified way from a gender perspective is directly related to healthcare workers and the whole health system. In this context, the World Health Organization (WHO) has dealt with violence against women as a public health problem, has prepared reports on the fight against violence against women and develops policies.

Physicians are part of the health system in combating violence against women. For this reason, physicians should pay attention to the welfare of women who are subjected to violence as a requirement of professional professionalism. For this purpose, guidelines for violence case management that physicians and health institutions should comply with are developed and improved in different countries.

The emergency services of the hospitals are very intensive hospital units that provide emergency health services 24 hours a day. In the dynamic environment conditions that are specific to the emergency department, the attitudes of physicians working in emergency medicine to the phenomenon of violence against women are important. Ethical issues such as providing beneficence, non-maleficence, respect for autonomy, privacy and security are becoming more important when planning health care services for the women who are exposed to violence and developing health and institutional policies.

In this doctoral dissertation study, the knowledge, attitudes and practices of the physicians working in emergency medicine field of seven university hospitals in Ankara on the management of violence

against women were evaluated in terms of medical ethics. In the light of the research findings, some examples that will contribute to the issues related to the ethics of medicine and institutional policy are presented to the emergency medicine physicians by examining the world examples in the field of emergency medicine.

In this study, in-depth interviews and participatory observation methods were used. Ethics committee approval was received from Hacettepe University Non-Interventional Ethics Committee to conduct the research (Date: 14 March 2017, Decision No: GO 17 / 238-26). In-depth interviews were conducted with resident physicians and faculty members working in the field of emergency medicine of university hospitals determined during the research process in the light of semi-structured question instructions. At the same time, participant observations were made regarding the working environment of physicians at certain time intervals and observation notes were kept.

The content analysis of the data was conducted and thematic tables were created under the headings of knowledge, attitude and practice of emergency medicine physicians on case management of violence against women. The findings were discussed in terms of medical ethics in the light of national and international literature. In the conclusions and recommendations part of the study, arguments concerning the medical ethics related to the case management of violence against women in emergency medicine are presented. Special corporate policy recommendations were made to the emergency services related to the process of combating violence against women. In addition, the importance of the role of emergency services has been mentioned and recommendations have been made regarding the professional ethical responsibilities of physicians working in the field of emergency medicine in the management of violence against women.

ETKİNLİKLER

Tıp Tarihi ve Etik Anabilim olarak bölümümüz tarafından organize edilen ya da destek verilen etkinlikler arasında “XI. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri”, “Tıp Tarihi ve Etik Konferanslar Serisi (TETKON)”, “Uzmanıyla Söyleşi” ve “Asistan Etik Eğitimi (ASET)” yer almaktadır.

XI. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri

Efsaneden Bilimsele Lokman Hekim: Kırşehir Lokman Hekim Günleri İzlenimleri

Gülşay Halidi

Çukurova Üniversitesi Abdi Sütcü Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu İlk ve Acil Yardım Programı, Öğretim Görevlisi

Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi

XI. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri Düzenleme Kurulu Üyesi

Efsaneler-söylenceler-mitler insanın hayatı-doğayı anlamlandırmasının ve hayatta kalma arzusunun düşünsel bağlamdan yansıyan primitif örnekleridir. Anadolu’ya özgü efsaneleşmiş figürlerden biri Lokman Hekim’dir. Lokman Hekim figürü, kendine özgü coğrafi koşulları, tarihi birikimi ve zengin florası ile dikkat çeken Çukurova bölgesinde kuvvetle benimsenmiştir. Bu figür hastalıkları iyileştirmenin, hastaliksız bir toplum inşa etmenin ötesinde özellikle insanın en acımasız gerçeği olan ölümün çaresini bulan ve bulduğu anda da kaybeden bir kişi olarak efsaneleştirilmiştir.

Sağlık-hastalık söylencelerine konu olan bu önemli figür ile tıbbın kökenine, geleneksel tıp uygulamalarına, tıbbın uygulama alanlarına, gelişimine, perspektifine yönelik bakışın irdelendiği disiplin olan tıp tarihinin yolları, kaçınılmaz olarak, kesişmiştir. Bu kesişim noktası, Çukurova Üniversitesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı’nın 1998’de düzenleme kararı aldığı, geleneksel tıbbi yaklaşımlarla bilimsel tıbbın geçmişini buluşturup bilimsel bir bakışla irdelleyen toplantı dizisine, Lokman Hekim isminin ve efsanesinin esin kaynağı olmasıdır. Anılan akademik birimin öğretim üyeleri İlter Uzel, Selim Kadioğlu ve Funda Gülşay Kadioğlu bu efsanevi

figürle bağlantılı bilimsel toplantı dizisinin adlandırıcısı-düzenleyicisi-yürütücüsü olmuştur.

Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri’nin genel karakteristiği, kadim zamanlardan günümüze ulaşan tıbbi yaklaşımların geleneksel veya bilimsel motiflerini, sosyokültürel veya felsefi boyutlarını içeren bir çerçevede ele alan çalışmalara yer vermesidir. Bu bağlamda tıp tarihçileri, temel tıp bilimciler, klinisyenler, diş hekimleri, hemşireler, ebeler, eczacılar, veteriner hekimler, tarihçiler, edebiyatçılar, sosyologlar, etnologlar, antropologlar gibi birçok farklı alanın mensubu ortak bir platformda buluşmaktadır. Lokman Hekim Günleri’nde farklı disiplinlerden katılımcıların iştirakine rağmen hatta belki de bu sayede bir harmoni oluşmaktadır. İki yılda bir yapılan, Çukurova Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı’nın düzenleyici ya da ortak düzenleyici olduğu bu toplantılar, Anadolu’nun farklı coğrafyalarındaki şehirlere taşınmış; 1999 yılında Adana ve Tarsus’ta başlamış, sırasıyla Tarsus (2001), Şanlıurfa (2003), Manisa-Bergama (2005), Denizli (2007), Antakya (2009), Mersin (2011), Gaziantep (2013), Malatya (2015), Adana’da (2017) devam etmiş ve son olarak bu yıl Kırşehir’de gerçekleşmiştir.

XI. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri, Kırşehir Ahi Evran, Hacettepe ve Çukurova Üniversiteleri Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalları’nın işbirliğiyle 18-21 Haziran 2019 tarihleri arasında Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi’nin ev sahipliğinde Kırşehir’de düzenlendi. Toplantı programının ilk günü Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Bağbaşı Kampüsü Kongre Merkezi’nde, sonraki üç günü ise Kırşehir Belediyesi Neşet Ertaş Kültür ve Sanat Merkezi’nde gerçekleşti. Bu metinde söz konusu toplantının harmonisini ve mozaigini yansıtan dikkat çekici unsurlarına kısaca değinilecek, toplantının niteliğine ilişkin bir perspektif sunulacaktır.

Toplantının açılış oturumu, 18 Haziran 2019 Salı günü Hacettepe Üniversitesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı mensuplarının, hareketli bir Neşet Ertaş türküsü eşliğinde hazırlanmış olduğu, sıcak-samimi “hoş geldiniz” mesajlı video gösterisiyle başladı. Açılış oturumunun ilk konuşmasını yapan Doktor Öğretim Üyesi Serap Torun, 1999’dan bugüne değin Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri yolculuğundan ve bu toplantı dizisinin sürekli düzenleyicisi-yürütücüsü olan Çukurova Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı’nın kısa tarihinden bahsetti. Kırşehir Ahi Evran ve Hacettepe Üniversiteleri mensubu ve kongre sekreteri araştırma görevlisi Arif Hüdayi Köken ise, açılış konuşmasında XI. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri’nin düzenlenmesine yönelik hazırlanma serüvenine yer verdi. Açılış oturumu, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Rektörü Profesör Doktor Vatan Karakaya’nın Doğu-Batı felsefesi perspektifinde farklı bakış açısı sunan “İbn-i Sina Metafizigi” başlıklı konferansı ile devam etti. Erciyes Üniversitesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı öğretim üyesi Doçent Doktor Halil Tekiner ise etkileyici piyano resitaliyle renkli bir performans sergiledi.

18 Haziran 2019-Bağbaşı Kampüsü
Gala Yemeği

Toplantının açılış töreni ile bütünleşen özel oturumu, anma ve tıbbi-kültürel motifli konuşmaları içeren ikili bir yapıya sahipti. Nilifer Gökçe'nin "Hocam Ratıp Kazancıgil", Gülten Dinç'in "Kaybettiğimiz Türk Tıp Tarihi Kurumu Üyeleri: Semavi Eyice, Seyfettin Uludağ, Süheyla Sivas, Ayşenur Gökçe", Gülay Halidi'nin "Doktor Alper Bulut" başlıklı anma konuşmalarına; Oya Ögenler ile İlter Uzel'in birlikte hazırladığı ve İlter Uzel'in sunduğu, "XVI. Yüzyılda İki Uygarlığın Dış Ağrısına Bakış", Nüket Örnek Büken'in "Şahmeran Efsanesinin Yeni Yorumu Nasıl Olacak" başlıklı çarpıcı bildirimlerine bu oturumda yer verildi.

Toplantının öğleden sonraki ilk oturumunda Türkolojik bakış açısıyla tıptan söz eden eski metinler, ikinci oturumda ise Kırşehir'in kendine özgü florası, doğal kaynakları, yerel sağlık uygulamaları ve Cumhuriyet döneminde bu ilde salgın hastalıklarla mücadele ele alındı. Oturumların bitmesinden hemen sonra bilimsel programla bütünleşen sosyal program kapsamında Kalehöyük, Cacabey Medresesi, Ahi Evran Camii ve Türbesi, Muharrem Ertaş ve Neşet Ertaş kabri ziyaretlerini içeren geziye çıkıldı. Ancak Cacabey Medresesi'ndeki restorasyon çalışmaları ve bastıran şiddetli yağmur nedeniyle ilk duraktan öteye geçilemedi. Kırşehirlili katılımcılardan Hasan Hüseyin Bahadır'ın edebi tonlar içeren etkileyici tur rehberliği ile tanıştığımız ilk gün, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi'nin düzenlediği gala yemeği ve Kırşehir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün desteklediği yöresel müzik topluluğunun kendine has, unutulmaz performansıyla sona erdi.

İkinci gün için planlanan programda sırasıyla tıbbi objelerin, biyografik çalışmaların, tıp tarihinin tıp etiği ve hukukuyla kesiştiği konuların ve medikososyal kurumların ele alındığı dört tematik oturum bulunuyordu. Ne var ki sunulamayan bildiriler, katılımcıların değişiklik talepleri ve teknik sorunlar öngörülen akışın değişmesine, eklektik bir hal almasına, neden oldu. Görece geniş bir izleyici kitlesi önünde gerçekleştirilen ilginç sunuşlar ve onları izleyen verimli tartışmalardan sonra sıra günün sosyal programı olan Kaman gezisine geldi. Önce çağdaş yenilikçi bir müzecilik anlayışıyla kurulmuş Kaman Kalehöyük Arkeoloji Müzesi'ni ayrıntılı bilgilendirme eşliğinde ziyaret sonra huzur ve

dinginlik hissi veren Japon Bahçesi'nde (Mikasanomiya Anı Bahçesi) dinlendirici akşam yürüyüşü anı dağarcıklarında yerini aldı. Kent merkezindeki Hilla Gölü kıyısındaki akşam yemeğinden önceki son durak olan Kırşehir Açık Ceza İnfaz Kurumu'na bağlı, mahkumların elinden çıkan çeşitli ürünlerin satıldığı mağaza yoğun bir alışveriş trafiğine sahne oldu.

İkinci gün programında yaşanan değişiklikler kaçınılmaz olarak üçüncü gün programını da etkiledi. Kısmen gerçekleşebilen akış; tıbbın düşünsel boyutuyla ilgili çalışmaları, tıbbi temaları işleyen farklı türde eserleri, tarihi tıp periyodiklerini içeren tematik oturumlardan ve poster oturumundan oluşuyordu. Eczacılıkla ilgili çalışmaların ağırlıklı olduğu poster oturumunda sunulamayan bildiri sayısının fazlalığı üzüntü vericiydi. Günün gezisinde ziyaret edilen Hacı Bektaş Veli Dergahı'nın etkileyici manevi atmosferi, insana dair düşünme bakımından ufuk açan mimarı ayrıntıları ve ilginç objeleri, kendine özgü ritüelleri ve onların alt metinleri herkeste silinmez izler bıraktı. Dergah çıkışı katılımcılar zaman darlığı nedeniyle ikiye ayrıldı; bir grup Aşık Paşa Türbesi'ni, diğer grup ise İlhan ve Turan Selçuk'un kabirlerini ziyaret etti. Kent merkezindeki sanatsever bir kafeteryada düzenlenen akşam yemeğini çağdaş meddah gösterisi renklendirdi.

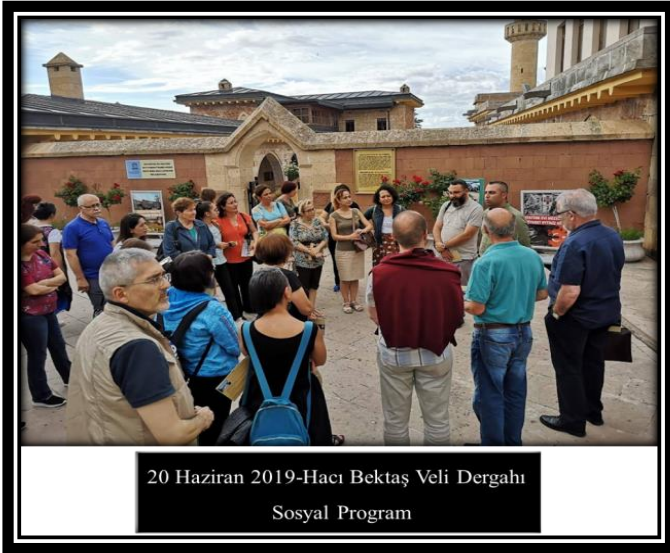
19 Haziran 2019-Kaman Kalehöyük Arkeoloji Müzesi
Sosyal Program

Dördüncü ve son gün programındaki halk tıbbi çalışmalarından oluşan ilk oturumun biri dışında tüm bildirimleri sunulmuş olduğundan öğleden sonraki tıp kitapları konulu oturum onun yerine kaydırıldı. Sonraki iki oturumdan ilkinde geleneksel ve alternatif tedavi yöntemleri hakkında ikincisinde hayvanlarla bağlantılı bildiriler yer aldı. Sunuş sayısının yanında katılımcı sayısındaki belirgin düşüşün dikkat çekici olduğu, öncekilere göre sakin geçen bu günde yine de canlı tartışmalar yaşandı. Son dakikaya kadar kalan katılımcıların eleştirilerini ve önerilerini dile getirdikleri kapanış oturumunda bir dizi yol gösterici saptama yapıldı. Bir sonraki toplantının nerede yapılacağı hususu ise netlik kazanmadı ancak Orta Karadeniz'e yönelik ilgi ve eğilim ön plana çıktı.

Tıp Etiği ve Tarihi Konferansları Serisi (TETKON)

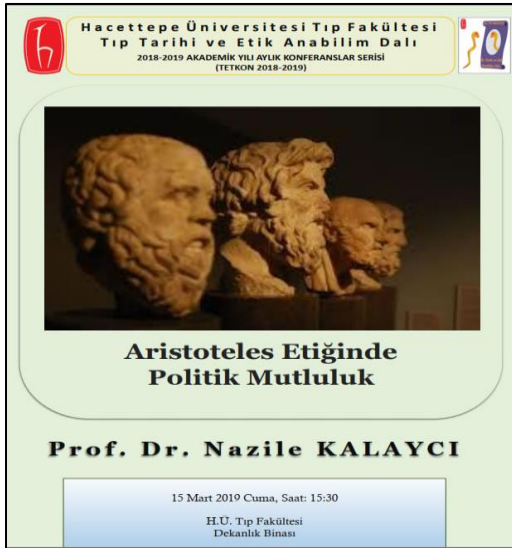

- Dünya Felsefe Günü etkinlikleri kapsamında Prof. Dr. Haluk ERDEM, 16 Kasım 2018 tarihinde “İnsan Gerçekliği ve Etik Sorunlar” başlıklı bir sunum gerçekleştirmiştir. Konuşmasında insan gerçekliğinin nasıl algılandığını farklı felsefe ekollerinden örnekler vererek açıklayan ERDEM, katılımcılara güncel etik sorunların nasıl ele alınmasına ilişkin önerilerde bulunmuştur.
http://www.deontoloji.hacettepe.edu.tr/faaliyet/tetkon/tetkon_2018_2019/halukerdem/halukerdemtetkon2018_2019.php
- 18 Ocak 2019 tarihinde “Farklı Bakış Açılılarıyla Aşı Reddi Paneli” başlığını taşıyan toplantıda aşı karşıtlarının argümanları tartışılmış ve günümüzde ivme kazanan bu anlayışın bilimsel açıdan nasıl değerlendirildiği üzerinde durulmuştur. Panel Başkanlığını Prof. Dr. Nüket ÖRNEK BÜKEN yürütmüş, Panel konuşmacıları arasında Prof. Dr. Alpay AZAP ve Prof. Dr. Ahmet SALTİK yer almıştır.
<http://www.deontoloji.hacettepe.edu.tr/faaliyet/asireddipaneli.php>

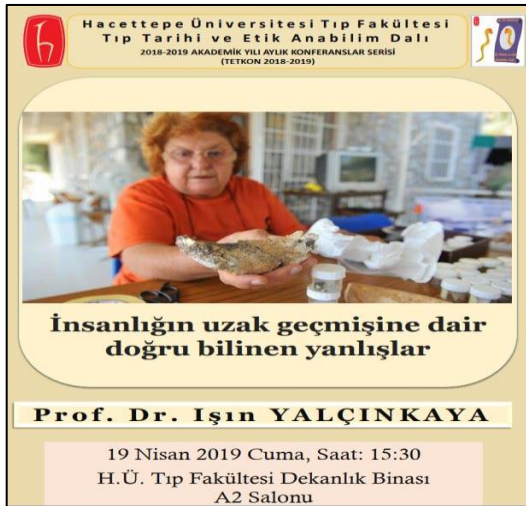

“Lokman Hekim ruhu” olarak adlandırılabilen dostluk, anlayış, samimiyet, yardımlaşma, paylaşma, dayanışma atmosferi öncekilerde olduğu gibi bu toplantıda da kendini kuvvetli bir biçimde hissettirdi. En sert eleştiriler dile getirilmekle birlikte bu akademik nezaket çerçevesinde ve destekleme-geliştirme kaygısından hareketle yapıldı. Aksaklıkların telafisi için el birliğiyle çaba gösterildi. Toplantı dizisinin müdavimleri ve onlara yeni katılanlar hızla kaynaşıp, oturumlarda ve gezilerde katılımcı grubundan öte bir “Lokman Hekim ailesi” fotoğrafı verdi. Sonuç olarak üç akademik birimin iş birliğiyle kotarılan Kırşehir Lokman Hekim Günleri, zevkli ve verimli bir toplantı oldu; katılanların akademik birikimine ve anı dağarcığına mütevazı katkılar sağladı. Efsanevi Lokman Hekim figürünün ölüme çare aramasının bir yansıması gibi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri de, ruhunu koruyarak ve ailesini genişleterek varoluş serüvenini sürdürmeye çalışıyor; daha nice toplantılara...

- 15 Mart 2019 tarihinde “Aristoteles Etiğinde Politik Mutluluk” başlığını taşıyan konuşmasıyla Prof. Dr. Nazile KALAYCI, Aristoteles ve Antik Yunan düşünürlerini merkeze alarak politik mutluluk kavramı hakkındaki temel yaklaşımları örneklerle açıklamıştır.
<http://www.deontoloji.hacettepe.edu.tr/faaliyet/nazilekalayci.php>

- 19 Nisan 2019 tarihinde “İnsanlığın uzak geçmişine dair doğru bilinen yanlışlar” başlıklı konuşmasıyla Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA, arkeoloji disiplinin alt dallarına ilişkin açıklamalarının ardından günümüzde Göbekli Tepe’de yapılan çalışmalar ve bu çalışmaların önemi hakkında bir konuşma gerçekleştirmiştir.
<http://www.deontoloji.hacettepe.edu.tr/faaliyet/isinyalcinkayatetkon2019.php>

- 17 Mayıs 2019 tarihinde 2018-2019 TETKON konferansları, Prof. Dr. R. Tamay BAŞAĞAÇ GÜL tarafından verilen “Uzaklardan Yansımalar: Minnesota Güncesi” başlıklı konuşmayla sona ermiştir. Dr. BAŞAĞAÇ GÜL, konuşmasında ABD’nin Minnesota eyaletinde geçirdiği bir yıl boyunca akademik ortama ve ülkenin kültürüne, iklimine ilişkin düşüncelerini paylaşmıştır.
http://www.deontoloji.hacettepe.edu.tr/faaliyet/tamaybasagacgul_tetkon2018_2019.php

Uzmanıyla Söyleşi

“Uzmanıyla Söyleşi” dizisinde yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin hazırladıkları tez çalışmalarını paylaşımlarına olanak sağlanmaktadır.

- Dr. Aytaç ÜNSAL**, “Veteriner Hekimliği Eğitiminde Simülasyon Temelli Öğretimin Kötü Haber Verme Becerisine Etkisi” başlıklı doktora tez çalışmasını aktarmıştır.
http://www.deontoloji.hacettepe.edu.tr/faaliyet/aytac_unsal.php
- Dr. Ülkücan KAPLAN**, “Türkiye’de Genetik Danışmanlık ve Biyoetik” başlıklı doktora tez çalışmasını aktarmıştır.
http://www.deontoloji.hacettepe.edu.tr/faaliyet/ulkucan_kaplansoylesi.php

Asistan Etik Eğitimi (ASET)

Hacettepe Üniversitesi asistanlarının etik bilinçlerini, bilgi ve duyarlılıklarını arttırmaya yönelik olarak 2001 yılından beri, yılda iki defa düzenlenen ASET eğitimleri, iki tam gün devam etmektedir.

HÜTF Yönetim Kurulu kararıyla, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde uzmanlık eğitimini yapan tüm hekimlerin bu sertifika programına katılımları, uzmanlık belgelerini alabilmeleri için gereklidir.

ASET / 10-11 Ocak 2019

http://www.deontoloji.hacettepe.edu.tr/faaliyet/aset_19_guz.php

ASET / 27-28 Haziran 2019

ASET Programımız TTB STE/SMG Akreditasyon Kredilendirme Kurulu tarafından 10 TTB STE/SMG Kredisi ile akredite edilmektedir.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ		
Etkinliğe Dahil Hizmetler Katılım Sertifikası Kahve Arası	 Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı 06100 Sıhhiye - Ankara Tel: 0 (312) 305 43 61 Faks: 0 (312) 305 10 98 E-posta: deontoloji@hacettepe.edu.tr URL: www.deontoloji.hacettepe.edu.tr Katılım Ücretsizdir	Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Asistan Etik Eğitimi 27-28 Haziran 2019 Yeri: Hacettepe Üniversitesi Dekanlık Binası Kırmızı Amfi Sıhhiye - Ankara
Düzenleme Komitesi Prof. Dr. Nüket Önek Bükten Dr. Öğr. Üyesi Önder Iğlı Dr. Öğr. Üyesi Müge Demir Öğr. Gör. Dr. Şakir Keleş		
Berşim Dilek Çalışkan Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Sekreteri Tel: 0 312 305 43 61 E-posta: dilek.caliskan@hacettepe.edu.tr		

HÜTF Asistan Etik Eğitimi 27-28 Haziran 2019 HÜTF Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı		
Bilimsel Sekreterya Öğr. Gör. Dr. Şakir Keleş HÜTF Tıp Tarihi ve Etik AD kelesdr@gmail.com 0 312 305 12 54	Program 27 Haziran 2019 - Perşembe 09.00-09.30 Açılış Konuşması Prof. Dr. Nüket Önek Bükten- HÜTF Tıp Tarihi ve Etik AD Başkanı Prof. Dr. Bülent Altun- HÜTF Başkanı 09.30-10.00 Kahve Arası- Hastane İşgücünün Belirleyicileri ve İş İstisnaları Prof. Dr. Selçuk Doğrudan 10.00-10.30 Etik, Biyotik, Biyoteknoloji - Tıp Etliğinde Temel Kavramlar Prof. Dr. Nüket Önek Bükten 10.30-11.30 Kahve Arası 11.30-12.00 Biyoteknoloji Sorun Kümesi, Yaşamın Başı ve Sonu ile İlgili Etik Konular Prof. Dr. Nüket Önek Bükten 12.00-12.30 Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Hekimlik Etik Sorunları ve Hekim Hekim Öğr. Dr. Ramazan Akın 12.30-13.30 Tıbbi Deontoloji ve Hekimlik Etik Kuralları Dr. Öğr. Üyesi Önder Iğlı 13.30-14.00 Öğle Yemeği Dr. Öğr. Üyesi Önder Iğlı 14.00-14.30 Klinik Etik Değerlendirmeye Süreci ve Hastane Etik Kuralları Dr. Öğr. Üyesi Müge Demir 14.30-15.00 Kahve Arası 15.00-15.30 Sağlık Hizmeti Sorunlarında Örgütlenme/İşgücüne Göre Sorunların Yayılgı Öğr. Gör. Dr. Şakir Keleş 15.30-16.00 Sağlık Sistemleri Üzerine Gözetim Hastaneleri/Çocukları Yayılgı Öğr. Gör. Dr. Şakir Keleş 16.00-16.30 Hekimlik Etik Sorunları Üzerine Özetli Yayılgılar Öğr. Dr. Nüket Önek Bükten	28 Haziran 2019 - Cuma 09.30-10.00 Açılış Konuşması Prof. Dr. Nüket Önek Bükten 10.00-10.30 Hastane Anabilim Dalı Etik Kurul Başvurusu Öğr. Dr. İyem Onaylılar 10.30-11.00 Genişletilmiş Etik Kurul Başvurusu ve Etik Kurullar Prof. Dr. Nüket Önek Bükten 11.00-11.30 Kahve Arası 11.30-12.00 Klinik Anabilim Dalı Etik ve Etik Kurullar Prof. Dr. Nüket Önek Bükten 12.00-12.30 Akademik Etik Kuralları Prof. Dr. Nüket Önek Bükten 12.30-13.30 Öğle Yemeği 13.30-14.00 Tıbbi Etik İhtilalleri ve Değerlendirmeye Süreci Dr. Öğr. Üyesi Müge Demir 14.00-14.30 Çerçevesiz Sorunlar Dr. Öğr. Üyesi Önder Iğlı 14.30-15.00 Kahve Arası 15.00-15.30 İnsan Biyolojisi Materyalinin Analizine Amacı Kullanımı ve Sağlık Verilerinin Mahremiyeti Prof. Dr. Nüket Önek Bükten 15.30-16.00 Hekimlik Etik Sorunları ve Mahremiyet Prof. Dr. Ali Rıza Yılmaz 16.00-16.30 Katılım Belgesi Dağıtım ve Kapanış

SÖYLEŞİ

Kök Hücre Araştırmalarının Etik Öğelerine Kısa Bakış

Müge Demir

Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi
Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Dr. Öğretim Üyesi

HÜTF Tıp Tarihi ve Etik Ana Bilim Dalı Dr. Öğretim Üyesi Müge Demir, Prof. Dr. A. Alp CAN'dan Kök Hücre Araştırmalarının Etik Boyutu Hakkında bilgi almıştır.

Aşağıda Prof. Dr. Alp CAN'ın Kök Hücre Araştırmalarının Etik Öğelerine ilişkin görüşlerine yer verilmiştir.

Prof. Dr. Alp CAN

Ankara Üniversitesi Tıp
Fakültesi Histoloji ve
Embriyoloji Anabilim Dalı
Öğretim Üyesi

Dr. Alp Can 1987 yılında Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesinden mezun oldu. Aynı yıl bu fakültenin histoloji ve embriyoloji anabilim dalında uzmanlık öğrenciliğine başladı ve 1990 yılında uzman oldu. 1991 de yardımcı doçent; 1996 da doçent ve 2003 yılında profesör unvanlarını aldı. Dr. Can, 1990-91 yıllarında Londra Kings College'da ve 1994-95 yıllarında Amerika Birleşik Devletleri'nin Boston kentindeki Tufts Üniversitesinde doktora sonrası ve konuk öğretim üyesi olarak çalıştı. Bu çalışmalarda nöral hücre biyolojisi, hücre iskeleti proteinleri ve üreme biyolojisi konularında araştırmalar yaptı.

Prof. Can 1991'den bu yana ovosit-granüloza hücresi gelişimi, üreme toksikolojisi ve nöronal iskemide mikroçevre konularında çalışmalarını; 2003'ten bu yana da insan kaynaklı erişkin kök hücre çalışmalarını da sürdürmektedir. Dr. Can'ın bugüne değin yayınladığı 80 civarında SCI kapsamındaki bilimsel araştırma makalesi 3700 civarında atıf aldı. 2014 yılında yayınlanan **Kök Hücre. Biyolojisi, Türleri ve Klinik Kullanımları** adlı kitabı yayınlamıştır. Dr. Can Haziran 2014'ten bu yana elektronik olarak yayınlanan **Kök Hücre Bülteni**'nin editörlüğünü yürütmektedir. İki adet patenti olan Dr. Can Ankara Üniversitesinin 2013 Yılı Bilim Ödülü'ne layık görülmüştür.

Dr. Can, Bilim Akademisi üyesidir ve Türkiye Bilimler Akademisi Kök Hücre Grubu Üyesi olup aynı zamanda World Journal of Stem Cell ve Journal of Cellular Therapy and Regenerative Medicine adlı uluslararası dergilerin Editörler Kurulu üyesidir. Kök hücre ve üreme biyolojisi alanındaki 20'ye yakın uluslararası dergide hakemlik yapmaktadır.

Prof. Can, 2001 yılında Ankara Üniversitesi Biyoteknoloji Enstitüsü'nün kuruculuğunu, daha sonra müdür yardımcılığı ve müdürlüğünü yapmıştır. 2009 yılında kurulan Ankara Üniversitesi Kök Hücre Enstitüsü'nün kurucu öğretim üyesi olarak görev almıştır. TÜBA Kök Hücre Çalışma Grubu ve Sağlık Bakanlığı Kök Hücre Bilimsel Danışma Kurulu ve Bilim Akademisi üyesidir.

Kök Hücre Araştırmalarının Etik Ögelerine Kısa Bakış

Bilimin tüm alanlarında olduğu gibi gerek preklinik çalışmalarda gerekse klinik araştırmalarda bir dizi etik ve ahlak kurallarının bulunması çok önemli ve bundan da önemlisi bir gerekliliktir.

1960'lı yıllarda bireyin kendisi dışında kardeşinden alınan kemik iliği kök hücrelerinin nakledilmesiyle başlayan serüven günümüzde estetik amaçlı da dahil olmak üzere birçok hastalığın tedavisinde ve doku/hücre yenileme rejimlerinde kullanılmaya başlandı. Öyle ki; insanoğlu adeta yeni bir çağa girmiş durumda; **doku/hücreleri yenileme ve gençleştirme çağı**. Yaşam süresi uzadıkça ve refah arttıkça yaşlanan bireyler son günlerine kadar hastalıksız ve dinç görünümlü olmaya çalışıyor. Gelişmekte olan tıbbın bazı kolları hasta olmayan bireylere bu yönde yardımcı olma yolunda birbiriyle yarışıyor. Kuşkusuz, bu süreçte yeni ürünlerin pazarlanmasıyla önemli bir kazanç elde etmek işin en temel motivasyonunu oluşturuyor. Yenileyici ve onarıcı tıp alanında çalışan birçok bilim insanının bir yandan akademilerde araştırma yapıp ders verirken bir yandan da firmalar kurup endüstriye katkı yaparak para kazanması bu sürecin ne denli para odaklı olduğunu bir nebze açıklıyor.

Hal böyle olunca; tarihin her döneminde olduğu gibi sağlığı koruma ve hasta bireylerden kazanç elde etme dürtüleri bir takım etik sorunları beraberinde getiriyor. Konuyla ilgili akademik ve ulusal paydaşlar, yavaş da olsa harekete geçiyor ve bir takım düzenleme ve kısıtlayıcı önlemlerle insanın onurunu, maddi ve manevi haklarının çiğnenmesini engellemeye gayret ediyor. Bundan önceki hemen tüm uygulamalarda olduğu gibi yap-gör; dene-yanıl-düzeltil gibi yaklaşımlarla konuya "ince ayar" verilmeye çalışılıyor. Bu önlemlerin dozu bazı durumlarda veya ülkelerde düşük tutulunca insanoğlunun "sahtecilik yaparak bundan para kazanma dürtüsü" harekete geçiyor ve binlerce insan, adeta bir denek gibi kullanılıyor. Eğer önlemlerin dozu çok

yüksek tutulursa, bu kez, değil hasta üzerinde araştırma yürütmek, klinik öncesi araştırmaları bile yapmak imkânsız hale geliyor.

Klinik araştırma yapmada uyulması gereken ilkelerin ayrıntılarına bu kısa yazıda girmeden sadece ana başlıklar halinde anımsamakta yarar olabilir.

Kök Hücre Klinik Araştırmalarda Temel İlkeler

Esasen, hücresel tedaviye özgü temel bir ilkeden söz etmek pek mümkün değildir. Olsa olsa, hücresel tedavinin kendine özgü uygulamalarından kaynaklanan değerlendirme süreçleri olabilir. Dolayısıyla tüm klinik araştırmalar için geçerli olan ilkeleri anımsayacak olursak;

- Temel biyomedikal araştırmaların ve bunların kliniğe uyarılmanın birincil amacı, insanın hastalıklardan ve yaralanmalardan kaynaklanan acısını, ıstıabını hafifletmek ve engellemektir.
- Bu tür biyomedikal araştırmalar ortak çabanın sonucudur. Temel bilimciler, klinisyenler, hastalar, sanayiciler, hükümet yetkilileri ve diğer birçok bireyin katkısına dayanır.
- Bu bireyler ve kurumlar genellikle farklı sosyokültürel öğelere ve ahlaki değerlere sahip, farklı inançları benimsemiş, birbirine rakip kurumlarda, mesleklerde ve farklı ulusal sınırlar içinde çalışırlar.
- Her biri farklı amaçlar için çalışıyor da olabilir. Bu ortak çaba, nitelikli biçimde bir araya getirilebilirse, bu sürece katkıda bulunan çeşitli kişi ve kurumların bireysel ilgi alanlarıyla kliniğe uyarılama misyonuna ulaşmış demektir.

Bu temel ilkeler çerçevesinde hareket edilmesi durumunda küresel ölçekte bir standartlaşmaya gidilmesi amaçlanmaktadır. Amaç; bir yandan hasta ve yakınlarının haklarını küresel çapta korumak iken öte yandan elde edilecek bilimsel sonuçların güvenilirliğini ve geçerliliğini tüm insanlık için kabul edilebilir hale getirmektir.

Kök Hücre Çalışmalarında Evrensel/Küresel Standartlaşma Çabaları

Bu, kök hücrenin uygulamaya girdiği tüm ülkelerde az çok irdelenen bir konu haline gelmiştir. Konuyla ilgili olarak bir dizi ulusal ve uluslararası kurum ve sivil kuruluş ortak bir çizgide buluşma çabası içindedir. Bunlar arasında yaklaşık 60 ülkeden 4000 üyesi bulunan ve 2002 yılından bu yana düzenli olarak toplantılar yapan Uluslararası Kök Hücre Araştırmaları Derneği (ISSCR) üç farklı tarihte üç ayrı kılavuz yayınlayarak paydaşların dikkati çekmiş ve ulusal normların ve kılavuzların oluşturulmasına doğrudan veya dolaylı olarak katkıda

bulunmuştur. Bu derneğin bir üyesi ve daha da önemlisi ülkemizde hem kök hücreler üzerinde gerek preklinik gerekse klinik araştırmalar yapan bir bilim insanı olarak 2016 yılında yayınlanan "[Kök Hücre Araştırma ve Kliniğe Uyarlama Kılavuzu](#)"nu (1) dilimize çevirerek ülkemizdeki paydaşların yararlanmasını amaçladık. Bu kılavuzun bir özetini de ülkemizde yayınlanan bir süreli yayında da okuyucularla paylaştık (2). Bu kılavuzun temelinde bazı standartlaşma ölçütleri üzerinde durmak gerekirse;

Hücre vericisinin onamı ve tedarik

Bilindiği üzere hücressel tedavide giderek artan oranda hastanın kendisi dışındaki bireylerden ve hatta anonim kaynaklardan hücre elde edilmektedir. Bazı durumlarda etik çekinceler nedeniyle verici ile alıcının tanışmaması için önlemler alınır. Bu durumlarda aracı olan otorite, verici ile alıcıyı buluşturmamakta, sadece gerekli teknik ayrıntıları yerine getirerek nakledilecek biyolojik ürünü kayıt altına alarak hizmet görmektedir. Bunun dışında kalan uygulamalarda vericilerin onamı hassasiyetle alınır. Embriyo ve embriyonik kök hücre araştırmaları için gerekli olan biyomateryalin sağlanmasında, tüm gamet vericileri dahil, açık ve güncel bir onam alınması gerekir.

Bilgilendirilmiş onam, herhangi bir biyomateryalin araştırma ekibine taşınmasının planlandığı zamanda veya biyomateryalin ileride kullanılmak üzere toplanması ve depolanması sürecinde alınmalıdır. İnsan embriyo ve kök hücre araştırmalarında kullanılacak olan tüm gamet, embriyo ve somatik hücrelerin tedariki öncesinde titiz bir değerlendirme yapılmalıdır.

Üretim standartları

Üretim sürecinde kullanılan ayaçların kalitesini ve protokollerin tutarlılığını sağlamak için, tüm ayaçların ve işlemlerin kalite kontrol sistemlerinden ve standart uygulama yönetmeliğinden geçirilmesi gerekir. Klinik uygulama amacıyla ileri derecede müdahaleye maruz kalan kök hücreler için GMP (iyi üretim uygulamaları) işlemleri uygulanır. Hücre işleme ve üretim protokolleri için yapılacak gözetim ve gözden geçirme derecesi, hücrelerin işlenmesi ve üretimi sürecinden kaynaklanacak olan risklerle, elde edildikleri kaynaklar ve kullanım amaçlarından, klinik araştırmanın tasarımından ve araştırmaya alınacak olan gönüllü sayısına bağlı olarak ortaya çıkacak olan risklerle orantılı olmalıdır.

Hücrelerin tanımlanması ve tümör oluşturma riskleri

Klinik çalışmalarda kullanılacak olan hücrelerin olası toksik etkileri önce in vitro çalışmalarla değerlendirilerek ayrıntılı biçimde tanımlanmalı ve mümkünse klinikteki ve dokulardaki fizyolojik durumları hayvanlarda

incelenmelidir. Araştırmacılar, düzenleyiciler ve değerlendiriciler, klinik öncesi toksikoloji çalışmalarının öngörü değerini artırmak için kök hücre temelli sistemlerin kullanımından yararlanmalıdır. Hücrelere kültür sürecinde yoğun biçimde müdahale edilmiş, hücrelerin genetiği değiştirilmiş veya hücreler pluripotent düzeyde ise herhangi bir kök hücre temelli ürünün tümör oluşturma riski titizlikle değerlendirilmelidir.

Salıverilme Ölçütleri

İnsanda kullanımı amacıyla hazırlanan hücrelerin salıverilmesi için geçerli olan ölçütler kültür süresince ortaya çıkan anomalilerin riskini en aza indirmeyi amaçlamalıdır. Salıverilmeye son ürünün yanı sıra işlemin ara basamaklarındaki ürünler de gerekli olabilir ve bu durum inceleme süreci sırasında belirlenmelidir.

Hayvan Refahı

Kök hücre temelli tedavilerin klinik öncesi araştırmalarında hayvan modellerinin yoğun kullanımı göz önünde bulundurulduğunda, araştırmacılar üç ana ilkeye bağlı kalmalıdır; gönüllü sayısını azaltmak, protokolleri iyileştirmek ve mümkün olduğunca in vitro veya hayvanların kullanılmadığı deney modellerini kullanmak.

Klinik Öncesi Çalışmalar

Erken faz insan çalışmalarının öncesinde tedavi güvenilirliğinin ve etkililiğinin titizlikle irdeleneceği klinik öncesi çalışmalar yapılmalıdır. Klinik çalışmanın başlatılabilmesi için klinik öncesi çalışmanın gücü çalışmanın getireceği riskler, yükler ve etik duyarlılığıyla orantılı olmalıdır.

Çalışmanın Geçerliliği

Güvenilirliğin ve etkililiğin sınındığı tüm klinik öncesi çalışmalar klinik fayda potansiyelini hassas, doğru ve tarafsız olarak ölçecek şekilde tasarlanmış olmalıdır. Özellikle, denemenin başlatılması için bilgi sağlayacak olan çalışmalar kendi içinde yüksek geçerliliğe sahip olmalıdır; klinik senaryoları temsil eden modeller içermeli ve bunlar tekrarlanabilir olmalıdır.

Hasta Refahının Önceliği

Klinik hizmeti veren doktorlar ve araştırmacılar, temel görevlerini hastalarına ve araştırmada kullandıkları gönüllülere borçludur. O nedenle; savunmasız olan hastalarını hiçbir zaman riske atmamaları gerekir. Yapılacak klinik testler, hâlihazırda teste tutulan hastaların refahını bozacak düzeyde olmamalıdır. Usulüne uygun olan araştırma koşulları dışında uygulanacak olan kök hücre denemeleri kanıta dayandırılmalı, bağımsız uzman denetimine açık olmalı ve hastaların faydasına hizmet etmelidir. Kök hücre temelli girişimleri güvenilirlik ve etkililik açısından titiz

ve bağımsız uzman değerlendirmesinden geçirilmeden büyük kitleler için pazara sunmak ve uygulamak profesyonel tıp etiğini ihlal etmek anlamına gelir.

Ülkemizde Kök Hücre Çalışmaları

Bu konudaki bilgiyi derlemek bir hayli güç olsa da içinde yer aldığımız bilimsel ortamlar (ulusal kongreler, jüriler vb.) ve düzenleyici kurumlar bünyesinde yürüttüğümüz çalışmalarımız, sanırım bir dereceye kadar ülkemizdeki durumun panoramasını özetlemeye yeterli olur.

Ülkemiz üniversitelerinde yapılan ilk çalışmalar 1990 yılların sonlarına uzanıyor. 2000'li yılların başlarında kongre-sempozyumlarda konuşulmaya başlayan kök hücrelerin ilkleri hematoloji alanından geliyor. Kemik iliği nakliyle kişiden kişiye aktarılan kök veya öncü hücre özelliği gösteren hücrelerin üzerinde yapılan bilimsel ve teknik çalışmalar bu alanın öncüleri sayılabilir. Bunun yanı sıra özellikle hayvan embriyoları üzerinde yapılan denemeler (klonlama vb.) ilk kök hücre çalışmaları kapsamındadır. Erken embriyo döneminde iç hücre kütlesinden elde edilen embriyonik kök hücrelerle ilgili temel araştırmalar henüz emekleme aşamalarındayken 2005 yılında Sağlık Bakanlığı tarafından yayınlanan bir genelgeyle süresiz olarak durdurulmuştur. Bu önlem (!) kuşkusuz henüz yeni yeni öğrenmeye başladığımız bir alanda yapılacak olan çalışmaları ve dolayısıyla bilim insanlarımızın deneyim kazanmasının önünü tıkamıştır.

Bu dönemde bir çığ gibi büyüyen mezenkimal kök (stroma) hücreleri üzerine yapılan çalışmalar (3) ülkemizde de çok yakından izlenmiş ve birçok araştırmacı bu alanda insan ve hayvan kaynaklı bu hücreleri izole etme, tanımlama ve klinik öncesi araştırmalarda kullanmaya başlamıştır. Başta kemik iliği olmak üzere, yağ dokusu, kordon kanı ve stroması, amniyon sıvısı ve diğer birçok dokudan ayrıştırılan bu hücreler daha sonra klinikte denenmeye başlanmıştır. Takvimler 2010'lu yılları gösterdiğinde ülkemizde ruhsat almaya başlayan hücre işleme ve depolama merkezleri fibroblast ve kondrositlerin yanı sıra kemik iliği ve kordon kanını, bunlardan elde edilen mezenkimal kök hücreleri, kordondan elde edilen mezenkimal stroma hücrelerini ve hatta son olarak bunun kaynağı olan dokuyu saklama ve çoğaltma işlemlerini GMP koşullarında yapabilir hale gelmiştir. Bugün sayıları 7-8 olan bu merkezler yılda yaklaşık olarak 40-50 adede ulaşan klinik deneme için hücre tedarik etmektedir.

Ülkemizde insan üzerinde kök hücre denemelerine ülkenin tek sağlık otoritesi olan Sağlık Bakanlığı tarafından izin verilmekte ve izlenmektedir. Konuyla ilgili olarak Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğüne bağlı olarak çalışan Kan, Organ, Doku Nakli Hizmetleri Daire Başkanlığı'nın Haziran 2017'de yayınlandığı rehber (4) rutin tıbbi uygulama aşamasına gelmemiş olan doku, hücre ve bunlara dayalı ürünlerin uygulamaları

hakkındaki bilimsel ve teknolojik gelişmelerin ülkemizde ihtiyacı olan hastaların yararına kullanılabilmesi, araştırma-geliştirme sonucu yeni endüstriyel ürünlerin ortaya çıkabilmesi için gerekli klinik denemelerin ilgili mevzuata uygun olarak yol göstermesi amacıyla hazırlanmıştır. Bu rehber, insan doku, hücreleri ve bunlara dayalı ürünlerin kullanıldığı klinik deneme ve klinik araştırma başvurusu yapmayı düşünenlere, başvuru yapanlara ve çalışmaları yürütmekte olanlara yol göstermek amacıyla sahip olduğu gibi, Bakanlık tarafından bu başvuruların değerlendirilmesi ve yürütülmesi aşamalarında da bir kontrol listesi işlevi görmektedir. Bu rehber, hiçbir mevzuatın yerine geçmeyeceği gibi mevzuatın kısmi veya tam yorumu olarak da anlaşılmamalıdır. Gerekli doğru bilgiye erişmek ve mevzuata uygun davranmak başvuru sahibinin sorumluluğundadır.

Bu rehber aynı zamanda bu alandaki bazı uygulama türlerinin tanımını da yapmakta ve beklentileri de kısaca özetlemektedir. Şöyle ki; *"deneyisel çalışmalar klinik denemeler ve klinik araştırmalar olarak ikiye ayrılırlar. Her iki grup da 26.09.2004 tarihli ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 90. Maddesi kapsamında tanımlanmıştır. Bu rehberde TCK 90. maddesinde yer alan "bilimsel deney" ifadesinin karşılığı olarak "klinik araştırma", "tedavi amaçlı deneme" ifadesinin karşılığı olarak ise "klinik deneme" ifadesi kullanılmıştır. Klinik Araştırma uzman hekim tarafından, hastanede yapılan, bilimsel kurallara uygun, bilgilerin kayıt edildiği ve yayına dönüştürülmesi beklenen uygulamalardır."*

Kuşkusuz, bu alanda yapılan başvurularda ve izin alınan çalışmaların izlenmesi ve hasta yararının gözetilerek daha sonra yapılacak çalışmalara katkıda bulunması yolundaki çabalarda alınacak çok yol ve önlem vardır. Ülkemiz, önemli bir araştırmacı potansiyeline sahiptir; 82 milyonluk nüfusuyla her hastalık türünde (nadir görülen hastalıklar da dahil olmak üzere) önemli ölçüde hasta sayısına sahiptir. Ancak bu avantajın kötüye kullanılması, yani hastalardan alınan parayla henüz etkinliği kanıtlanmamış kök hücre girişimlerinin denenmesi etik açıdan uygun değildir. Kaldı ki, her alanda olduğu gibi kök hücre alanında da "kötü uygulamalar iyi sonuç elde edilme potansiyeli olan çalışmalara izin verilmesine engel olur" kuralı geçerlidir.

Kaynaklar

1. Can A, Yılmaz A, Çelikkhan Topal F, Güngör-Ordueri NE. Kök Hücre Araştırma ve Kliniğe Uyarılma Kılavuzu. Uluslararası Kök Hücre Araştırma Derneği (ISSCR), 12 Mayıs 2016.
2. Topal Çelikkhan F, Yılmaz A, Güngör Ordueri NE, Can A. Kök hücre araştırmalarında ve kliniğe uyarılmasında küresel standartlar. Uluslararası Kök Hücre Araştırmaları Derneği'nin 2016 Kılavuz'na kısa bakış. Türkiye Klinikleri J Med Ethics Law Hist-Special Topics 3: 61-73, 2017.
3. Can A. Kök Hücre. Biyolojisi, Türleri ve Tedavide Kullanımları. Akademisyen Yayınevi, Ankara, 2013.
4. Doku ve Hücrelerin Kullanıldığı Klinik Araştırma ve Klinik Denemeler Rehberi, Sağlık Bakanlığı, Haziran 2017.

GEZİ YAZILARI

Atatürk'ün Anılarındaki Karlsbad ya da Çek Cumhuriyeti'nin Kaplıca Şehri Karlovy Vary

H. Volkan Acar

Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü
Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi

"30 Haziran 1918 Pazar günü öğleden sonra saat 07.30'da Karlsbad istasyonuna muvasalat edildi."

Atatürk'ün Karlovy Vary (Karlsbad) anıları bu cümleyle başlıyor. Böbreklerindeki rahatsızlık nedeniyle tedavi için kaplıca şehri Karlovy Vary'ye gitmesi önerilen Atatürk, 30 Haziran 1918-1 Temmuz 1918 arasındaki süreyi burada geçirir. Kaldığı süre içinde doktorunun verdiği yeme, içme ve çamur banyosu gibi önerilere uyan Atatürk, günü gününe kaleme aldığı anılarında karşılaştığı insanları, gezdiği yerleri, dost sohbetlerini, okuduğu kitapları, duygularını ve düşüncelerini kayda geçirmiştir. Bu yazılanlar incelendiğinde, Atatürk'ün Cumhuriyet'i kurduktan sonra gerçekleştirdiklerinin izlerini sürmenin de mümkün olduğu görülür.

Kasım 2018'de gittiğimiz Karlovy Vary, Çek Cumhuriyeti'nin en turistik şehirlerinden birisi. Atatürk'ün kaldığı ve o dönemdeki adı Rudolfs Hof pansiyon olan mekanın şimdiki adı Carlsbad Plaza. Karlovy Vary'deki birçok otelde orayı ziyaret eden ünlülerin adları plakettele belirtilmiş. Bu plakettele kimi otellerin dış duvarlarında, kimilerinin bahçe zeminlerinde, kimi otellerin ise içlerinde yer alıyor. Carlsbad Plaza'nın dış duvarlarında ise yalnızca iki isme ait plaket bulunuyor: Freud ve Atatürk.

Teplá nehri Karlovy Vary'nin ortasından kıvrıla kıvrıla akıyor. Prag tarafından geldiğimiz yolun başında ve şehrin girişinde eski otellerin peşpeşe sıralandığını görüyoruz. Kaiserbad ve Carlsbad Plaza yan yana, Hotel Pupp ise nehrin hemen karşısında.

Nüfusu 50.000 olan Karlovy Vary'nin eski kent merkezi iyi korunmuş durumda. Resmi olarak 1370'de kurulduğu bilinen şehirdeki yapıların büyük çoğunluğu ise 18. ve 19. yüzyıllardan kalma. Nehrin ikiye böldüğü şehrin merkezinde herhangi bir araca gereksinim duymadan gezebilir, keyifli yürüyüşlerle saatlerinizi geçirebilirsiniz. Eğer yürümekten çok hoşlanmıyorsanız, bir faytona atlayıp nal sesleri eşliğinde Karlovy Vary sokaklarının tadını çıkarmanız da mümkün...

Karlovy Vary'nin bu kadar ünlü olmasının temel nedeni şifalı diye bilinen sıcak su kaynakları. İnsanları bu kaplıca şehrine yüzyıllardır getiren başlıca neden, bozulan sağlıkları olmuş. İçme kürü, banyo kürü ve çamur banyosu yoluyla sağlıklarına kavuşmak için kente gelen bu ünlüler arasında Freud, Marx, Gogol, Dvorjak, Beethoven, Kafka ve Goethe gibi isimler sayılabilir.

Bohemya bölgesindeki bu şehirde bir çok yerde sıcak su kaynağı var. Merkezdeki sokaklar, ellerinde porselen bardaklarıyla dolaşan insanlarla dolu. Önce her köşebaşında bulunan büfelerin birinden rengarenk, ince kulplu bardaklardan alıyorsunuz. Sonra, bardağınızı gördüğünüz ilk kaynaktan doldurup sıcak suyu yudumlamaya başlıyorsunuz. Yürürken birkaç yüz metre ilerideki diğer suyu görünce oradan da bir bardak doldurup içiyorsunuz. Ellerinizdeki bardaklarla yaptığınız bu tur, siz sıcak su içmekten bıkana kadar devam ediyor.

Karlovy Vary'deki sıcak su kaynaklarının bir bölümünün üzerine revaklı, sütunlu yapılar kondurulmuş. Bunlardan birisi olan ve içerisinde Hygieia heykelinin de bulunduğu Vřidelní Kolonáda (Hot Spring Colonnade) kapalı bir mekanın içinde. Soğuktan üşüyenler, ellerinde bardaklarıyla buraya girip bardaklarını doldurup içmeye devam ediyorlar. Sıcak suyun buharıyla dumanlanan bu kapalı galeri, Atatürk'ün anılarında şiirsel bir dille anlatılıyor:

“Diğer bir menbaı havi binanın dahilinden musiki sadası işitiyordum. Oraya girdim. Medhalden sonra ortasından şelale şeklinde sıcak su fışkıran bir havuz, etrafında buhar ve su serpintilerinden saçlarını ve elbiselerini beyaz empermeabl serpuş ve mantolarla muhafaza etmiş genç, güzel çehreli kızlar, ellerinde pek uzun saplı ve bu saplar üzerinde müteharrik maşrapalarla su tevzi ediyorlar, daha ileride gayet uzun bir salon halk musiki nağamatına peşrev olarak sağdan sola devrediyor, bazı kimseler de kenarlarda ve ortadaki banklara oturmuşlar... Ben de devre karıştım.”

Karlovy Vary'ye dünyanın hemen her ülkesinden bir turist akını olsa da, bu ziyaretçilerin önemli bir bölümünü Rusya, Doğu Avrupa ve eski SSCB ülkelerinden gelenler oluşturuyor. Bu nedenle hemen her yerde karşımıza Kril alfabesi çıkıyor. Alışveriş mekanları, oteller, kafeler ve restoranlar çoğunlukla bu turistlere hitap ediyor. Biz de bir öğlen, yemek için bir Gürcü lokantasını tercih ettik.

Otantik bir dekorasyona sahip Pirosmeni isimli bu restorana girdik ve menüyü inceleyerek kendi aramızda konuşmaya başladık. Biz bu konuşmaları yaparken yan masadaki ailenin dikkatinin bize yöneldiğini farkettilik. Gürcü yemekleri konusundaki bilgisizliğimiz ve kararsızlığımız anlaşılmış olacak ki, bu aileden bir hanımefendi bize Türkçe olarak “isterseniz yardımcı olabiliriz” dedi. Bu öneriyi sevinerek kabul ettik ve sohbete başladık. Azerbaycan'dan geldiğini öğrendiğimiz bu Türk aile hangi yemeğin içinde ne olduğu ve nasıl yapıldıkları konusunda bizi ayrıntılı bir şekilde bilgilendirdi. Bu önerilerin doğrultusunda verdiğimiz siparişlerimizin tümünden çok memnun kaldık. Bir tür peynirli pide olan haçapurinin lezzeti ise olağanüstüydü.

Karlovy Vary'de geçirdiğimiz üç gün boyunca farklı kültürlerle ait güzel ve lezzetli yiyecekler yedik. Ama anılarına bakınca Atatürk'ün o kadar da şanslı olmadığını görüyoruz. Hem savaş döneminin yoklukları hem de uyması gereken diyet listesi gereğince beslenme konusundaki sıkıntılar bu anılarda açıkça göze çarpıyor:

“Saat 08.00'e yakın sabah kahvaltısını yapmak için otel Pupp'ın lokantasına gittim. Bahçede oturdum. 21 numaralı güzel bir kızcağız, ne istediğimi sordu! Tereyağı yok, ekmek yok, şeker yok, süt yok. Şekersiz çay, iki yumurta ve bal getirdi. Neferim cebime yolda ufak bir parça kuru ekmeği sokmuş, onunla meseleyi h

ANI / EDEBİYAT / ELEŞTİRİ YAZILARI

Türkiye'nin ilk Biyoetik Merkezi: İlk Uluslararası Ziyaretçi Araştırmacısı Gözünden

Sevda Aydın Karimova

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Hukuk ve
İnsan Hakları Enstitüsü
Doktora Öğrencisi

Hacettepe Üniversitesi Biyoetik Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi (HÜBAM) Biyoetik alanında Türkiye'deki ilk merkez olarak 15 Aralık 2011 tarihinde kurulmuştur.

Yaşam bilimleri ve tıp alanındaki hızlı ilerlemelerin toplumda etik, hukuk ve kamu politikaları açısından yansımalarının incelenmesi açısından hem akademik, hem de toplum düzeyinde tartışabilen bir merkezin kurulmasının önemi sadece Hacettepe, sadece Türkiye çerçevesinde kalmıyordu...

Lisans ve yüksek lisansımı hukuk alanında tamamladıktan sonra 2017 senesinde Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Hukuk ve İnsan Hakları Enstitüsünde "Ceza Hukuku" ve "Biyoetik" alanlarında çift anadal olarak doktora başladığımda "Dünyada biyoetik alanında neler yapılıyor, hangi merkezler var?" diye bir araştırma yaptım ve Türkiye'de Hacettepe Üniversitesi Biyoetik Merkezine ulaştım.

Milli, manevi ve sosyo-kültürel altyapımızın, değerlerimizin aynı olması özellikle Türkiye'yi tercih etmeme neden oldu. CWUR Dünya Üniversiteler Reyting Sıralamasında 2018-2019 akademik yılı için Hacettepe Üniversitesi'nin birçok farklı ölçütlere göre Türkiye'nin en iyi üniversitesi seçilmesi buraya ilgimi daha da artırdı. Merkezle, web sitesindeki iletişim bilgilerinden ulaşarak irtibata geçtim, hemen geri dönüş aldım; niyet mektubu ve özgeçmişimin yanı sıra ek bazı belgelerimi göndermem istendi, Skype üzerinden yapılan birkaç görüşmeden sonra bölüm akademik kurulundan olumlu yanıt geldi ve davet edildim.

Merkezin ilk uluslararası ziyaretçisi olduğum için gelişim sadece benim açımdan değil, Merkezdeki herkes için yeni bir deneyim, yeni bir heyecandı. Ceza hukuku ve biyoetik alanlarını paralel yürüttüğüm için tez konum "Ceza Hukukunda Yaşama ve Sağlık Hakkının Biyoetik

Yönleri" olarak belirlenmişti, danışman hocam anabilim dalı başkanımız Prof. Dr. Nüket Örnek Büken oldu.

Hem danışman hocamın, hem de diğer hocalarımın kapıları bize her daim ve her konu için açtı. Bu bana kendimi tarif edilemez değerli, güvende ve iyi hissettiriyordu...

HÜBAM'da bulunduğum süre zarfında hem Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalından, hem de Hukuk ve Felsefe Bölümlerinden konuyla ilgili dersler aldım. Bunların yanı sıra Hacettepe Üniversitesi başta olmak üzere ODTÜ, Ankara Üniversitesi gibi önemli üniversitelerde kongrelere, eğitim programlarına, sempozyumlara katılma şansı elde ettim. Araştırmaların, derslerin yanı sıra Merkezimizin etkinliklerinin de kendimi geliştirme adına çok faydalı olduğunu düşünüyorum. Düzenli olarak yapılan film-tartışma, felsefe-okuma saatlerimiz, makale sunumlarımız, TETKON'lar, uzmanıyla söyleşi programları hem yeni bilgiler edinmemizi, hem farklı bakış açılarından fikir alış veriş yapmamızı, hem de öğrendiklerimizin mütemadiyen yenilenmesini, taze kalmasını sağlıyordu.

Böylesine organize, kapsamlı eğitim düzeninin oluşturulması şimdiye kadar hem kamu, hem özel, hem de uluslararası organizasyonlarda çalışma ve eğitim alma fırsatım olmasına rağmen bende hayranlık uyandırmıştı. Ama benim için en önemlisi ise etik alanında çalışan hocalarımın, mesai arkadaşlarımla etigi, iyiyi bu kadar özümsemiş olması, yaşamlarında, insan ilişkilerinde bu kadar derinden uygulamalarıydı... Her gün daha çok şaşıyorum, daha yakından tanışıyordum etikle... Sadece teoride değil, pratikte de öğreniyordum... "Erdem nedir ve nasıl erdemli olunur? İyi nedir ve iyi insan nasıl olur?" Bu soruların gerçek yanıtlarıyla tanıştım...

Altı aylık süre bana her anlamda çok şey kattı diyebilirim: hem alandaki bilimsel bilgi, hem insan ilişkileri, hem hayat dersi...

Üniversitemizin 50., Anabilim dalımızın ise 20. yılında burada bulunmak benim için özellikle anlamlıydı.

Buradaki faaliyetim hem Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, hem de Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi tarafından yakinen takip ediliyordu. Bundan sonraki dönemde de Merkezde edindiğim bilgi ve birikimi hem bilim, hem eğitmenlik hayatımda uygulamaya, kendi ülkemde farklı etkinlikler düzenleyerek yaymaya çalışacağım.

HÜBAM ailesinin üyesi olabilmek, burada bulunmak hayatımın en anlamlı ve unutulmaz kısımlarındandı...

İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri, Ahmet MUMCU

Çağrı Zeybek Ünsal

Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi
Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Araştırma Görevlisi

Prof. Dr. Ahmet Mumcu
Savaş Yayınları, Ankara,
Nisan 1994
(Yenilenmiş ikinci baskı)

Tarihin her döneminde farklı coğrafya, uygarlıklar, sosyal ve kültürel değerler içinde insanın değeri ve değerleri üzerine düşünülmüş ancak insan hakları ve özgürlükleri kavramlarının toplum

yaşamında yer edinmesi geç olmuştur. Prof. Dr. Ahmet Mumcu tarafından yazılan 1994 yılına ait bu eser, ilkçağ uygarlıklarından Cumhuriyet dönemi Türkiye'sine kadar uzanan tarihsel süreçte, insan hak ve özgürlüklerini, hukuksal ve siyasal yönleri ile ele alan bütünsel nitelikteki ilk eser olma özelliğine sahiptir.

Geneli gösterir şekilde ve sade bir dille yazılan eser beş bölümden oluşmakta, giriş bölümünde kavramsal açıdan hak ve özgürlük kavramlarının anlamı, birbirleri ile olan ilişkisi açıklayıcı bir şekilde ortaya konmaktadır. Örnek Anayasalar ile bu kavramlar arasındaki ilişkiyi açıklayan yazar, iki kavramın birbirinden farklı kelimelermiş gibi kullanılmasına rağmen özünde aynı olduğunu savunmaktadır (s.20).

İnsan düşüncesinin ne kadar özgür olduğu ve hukuksal açıdan mutlak özgürlükten söz edilip edilemeyeceği konusu da yazarın önem verdiği ve eser boyunca sıklıkla göndermede bulunduğu bir konudur (s.17). Özgürlük ve hakkın aynı öze sahip olduğunu dile getiren yazar, hak

kelimesinin en doğru tanımının Kant tarafından yapıldığını düşünmektedir (s.20-21). Burada Kant'ın tanımına yer vermek yerinde olacaktır. Kant'a göre hak, **“bireyin diğer bireylerle bağdaşabilir özgürlüğüdür”**. Mumcu'ya göre ise hak, hukuk düzeninin kişilere tanıdığı yetkidir (s.21). Yazar, temel hak ve özgürlüklerden dernek kurma hakkı gibi haklardan bazılarını insan haklarından ayırmakta, farklı nitelikte olduğunu düşünmektedir (s.24).

Birinci bölüm, ilkçağ, ortaçağ ve yeniçağa ayrılarak insan haklarının düşünsel ve tarihsel kökeninin ne olduğuna, nasıl doğup geliştiğine ilişkin bir araştırmayı içermektedir. Yazar bu bölümde, Mezopotamya'da Sümerlerin ilk devlet ve hukuk düzenini kuran kavim olduğundan söz etmekte, Sümerlerin kendilerinden sona yaşayan kavimleri etkilemesinin önemine vurgu yapmaktadır. Dinin egemen olduğu Ortaçağdaki gelişim sürecine bakıldığında insan hakları ve özgürlüklerin devlet tarafından korunmasının ancak kilise buyrukları çerçevesinde ve o ölçüde mümkün olduğu belirtilmiştir (s.50-51). Ortaçağın hemen ardından İslamiyet'te köleliğin kabul edilmesi ile birlikte eşitlik, adalet ve özgürlük kavramlarının nasıl işlendiğine değinilmiştir. 15. yy ile başlayan yeniçağda ise, Batı'nın bu döneme nasıl girdiği ve dönem özellikleri ile birlikte insan hakları ve özgürlükleri konusunda bazı filozofların görüşlerine yer verilmiştir. Bu filozoflar arasında Niccolo Machiaveli, Hugo Grotius, Thomas Hobbes, John Locke ve Montesquieu bulunmaktadır. Jean Jacques Rousseau da doğuştan eşitlik ve aynı haklara sahip olma görüşünü ortaya atması nedeni ile önemli kabul edilmiştir. Yazar, İngiltere'de bu dönem içinde Magna Carta Libertatum'un (1215) ilanını ilk özgürlük fermanı ve olağan dışı benzeri görülmemiş bir olay olarak nitelendirmektedir.

İkinci bölüm, insan hakları ve kamu özgürlüklerinin Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde kurulması süreci sonrasında nasıl yayıldığını aktarmakta, 19. yy' daki Anayasa hareketleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir. ABD'nin kuruluşu, insan hakları ve kamu özgürlüklerinin ilk kez hukuksal düzeyde belirmesi ve devlet yapısı içine konulması insan hakları tarihinin en önemli aşamalarından biri olarak görülmektedir. ABD'nin İngilizlere karşı 1773 yılında başlattığı bağımsızlık savaşı sonrasında Virginia Haklar Bildirisi yayımlanmış ve bu metin ABD'nin anayasal kökenini oluşturmuştur. Yazara göre, Amerika'da yaşanan bu gelişmelerin arkasından yaşanan Fransız ihtilali ve İnsan ve Yurttaş Hakları Demeci (27 Ağustos 1789) 20. yy insan hakları bildirilerinin temelini oluşturmuştur. Mumcu, bu bildirinin Virginia'da duyurulan metin ile benzerliğinin çok olduğunu ancak daha kesin ifadelerle sahip olduğunu düşünmektedir. Yazar, Fransız ihtilalinin evreleri üzerinde durmamış, bildiri metnine ve insan tarihindeki yerine ağırlık vermiştir.

Immanuel Kant, özgürlük tanımı ile yazar açısından çok önemli bir yere sahip görünmektedir. Yazar, Kant'ın özgürlük tanımını ustaca yaptığı sorgulama sonucunda elde ettiği, sorgulama sonrasındaki mantık değerlendirmesini en iyi yapan filozof olduğu düşüncesindedir. Yazar aynı zamanda, 19. yy Anayasa hareketlerinin izini sürmüş, insan hak ve özgürlüklerine egemen olan temel felsefelerden söz etmiştir.

Eserde insan haklarının uluslararası alandaki uygulamaları 20. yy' da I. ve II. Dünya Savaşları sırasında ve sonrasındaki gelişmeler bağlamında ele alınmaktadır. Yazar çalışmasında insan hakları konusunda Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa'daki çabalara ayrı ayrı yer vermiş, insan hakları ile ilgili BM bildirileri ile Avrupa Sözleşmeleri listelenmiş ve haklarında kısa bilgiler verilmiştir. Mumcu'ya göre, insan hakları ve bireysel özgürlükler doktrin ve uygulamalarının başladığı dönem yeniçağ olmuş, yakınçağda iyice gelişmiştir.

Üçüncü bölümde, insan hakları ve kamu özgürlükleri daha detaylı şekilde sunulmuş, iç hukuklarda insan haklarının düzenlenme biçimi, korunması için oluşturulan mekanizmalar ve sınırlanmasındaki sorunlar anlatılmıştır. Devletlerin iç hukuklarında insan haklarını nasıl düzenledikleri Amerika ve Almanya örnekleri üzerinden değerlendirilmiştir (s.142-143). Türkiye'de de Cumhuriyet'in ilk yıllarında insan haklarına nasıl yaklaşıldığı ve yasalardaki ele alınmış biçimi Anayasaların tarihsel gelişim süreçleri ile birlikte verilmiştir. Yazara göre, insan hakları kavramı pek çok ülkenin temel anayasalarına tarihsel uygulama gelişimine paralel olarak II. Dünya Savaşı'ndan sonra girmiştir (s.144).

Mumcu bu bölümde insan hakları tanımını şu şekilde yapmaktadır: ***“İnsan hakları, doğrudan doğruya insanın bedensel ve ruhsal yapısından kaynaklanan ve bundan dolayı kuramsal da olsa sınırlanamaması gerekli haklardır.”*** (s.144) Geriye kalan temel serbestlikler de kamu özgürlükleri olarak kabul edilmektedir. Yaşam hakkı, bedenin her türlü saldırıdan uzak kalması hakkı, eşitlik, insanın maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkı, insanın siyasal ve toplumsal hakları, insanın bedeni üzerindeki haklar başlığı altında incelenmiştir. Yazara göre bu haklar arasındaki yaşama hakkı mutlaktır ancak bu hakkın kullanılması için maddi koşulları sağlama ödevi devletlere aittir. Devletler bu imkânları sağladığı ölçüde sorunlarla mücadele edebilirler. Bu bağlamda, yaşama hakkı ile ilgili olarak Türk hukukundaki düzenlemelere de yer verilmiştir.

Kamu özgürlükleri başlığını taşıyan bölümde, özgürlük insanın doğasında bulunan, hakkın verdiği hukuksal bir durum olarak tanımlanmıştır. Yazara göre bu durumun özü de serbestliktir (s.159). Demokrasinin gerekliliğine sık sık değinen Mumcu açısından demokrasiler, eşitlikçi, özgürlükçü ve çoğulcu rejimlerdir. İnsan haklarının ve

özgürlüklerinin yaşaması için temel koşul da devletlerin demokrasinin temel niteliklerini tanımasıdır (s.159). Bu bölümde kamu özgürlüklerinin çeşitleri de sayılmış, özgürlüklerin esas niteliklerini anayasalarda kazandıkları görüşü paylaşılmıştır. Siyasal özgürlükler, kişisel yaşama ilgili eğitim-öğretim özgürlüğü gibi özgürlükler, ekonomik ve sosyal özgürlükler ve bu özgürlüklerin sınırlandırılmasında uyulacak kurallar da ayrıca belirtilmiştir (s.171).

Dördüncü bölüm, Türkiye'de insan hakları ve kamu özgürlüklerinin tarihsel gelişimine ayrılmış, Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinin öncesi ve sonrasında, Osmanlı devletinin sona ermesine kadar olan dönemde ve 1980 yılına kadar yeni kurulan Türk devletinde bu konudaki yaklaşımların nasıl olduğu irdelenmiştir. Bu bölümde, Tanzimat ve Islahat Fermanı'nın getirdikleri, Kanun-i Esasi'nin hazırlanma süreci ve genel yapısı hakkında bilgi verilmiştir. Mumcu, barışın gerçekleşmesinin insan haklarının bütün akıllarda, vicdanlarda yer edip adil biçimde uygulanmasıyla mümkün olduğunu dile getirmektedir. Türk siyasi tarihi açısından gelişim evrelerini aktaran yazara göre bugün insan hakları, demokratik yapı, özgürlükler konusundaki geldiğimiz noktaya Tanzimat hareketi neden olmuştur (s.193). Bunun nedeni, Tanzimat Fermanında insan haklarının temelini oluşturan yaşama, onur gibi ilkelerle, mülkiyet hakkının kesin güvence altına alınmasıdır (s.194).

İlk Anayasa olan Kanun-i Esasi'nin yapısı ve içeriğindeki özgürlükleri de değerlendiren yazar, insan hakları hukuku gelişim tarihindeki basamakları sırası ile vermiştir. 1876 yılındaki Anayasa iyi niyetle uygulanmış olsaydı, Türkiye'nin demokrasi hedefine daha hızlı ulaşmış olabileceğini savunmaktadır. Padişahın yetkilerini değiştiren anayasal düzenlemelerin de tarihsel izleri takip edilmiş, egemenliğin halka devredilme süreci esere yansıtılmıştır. Meclis-i Mebusan'ın yetkilerinin genişletilmesi yazar açısından önemli bir yenilik olarak nitelendirilmiştir.

Mumcu'ya göre, II. Meşrutiyet döneminden 1980 yılına kadar bir demokrasi kültürü oluşmamıştır. Osmanlı devlet yapısı ve sonrasında bu yapıdaki değişiklikler de egemenliğin Osmanlı Hanedanı'ndan halka geçirilmesi aşamalarının tarihteki iz düşümü ile açıklanmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra, Türkiye'nin anayasal hareketlerini kapsayan 1921, 1924 ve 1961 yasalarının hazırlanma süreçleri, yapıları ve içeriğindeki kamu özgürlüklerine de yer verilmiştir.

Beşinci ve son bölümde, 1980 askeri müdahalesi ve sonraki gelişmeler dikkate alınmış, insan hakları ve kamu özgürlüklerinin Türkiye'de geçirdiği son değişiklikler ve bundan sonraki dönemde Türkiye'de nelerin yapılabileceği üzerine düşüncelerini paylaşan yazar, 1982 Anayasasının maddelerini de detaylı şekilde

eleştirel bir bakış açısı ile değerlendirmiştir. Eserin genelinde olduğu gibi bu bölüme de Türkiye'nin siyasi tarihi ışık tutmuştur.

Yukarıda söz edilen Anayasalardaki insan hak ve kamu özgürlüklerine ne şekilde yer verildiği her dönemin siyasi yapısına göre tarihi açıdan ele alınmıştır. İnsan hakları ve kamu özgürlüklerini düzenleyen iç hukuk kaynakları kısaca tanıtarak, son Anayasa özgürlüğün sınırına özgürlüğün kendisinden daha fazla özen gösterildiği gerekçesiyle eleştirilmiştir.

Kitabın son bölümünde, insanın doğasına yapılan vurgu dikkati çekmekte, yazar insanın yaradılış gereği kendi çıkarlarına öncelik sağlamaya özgü bir yapısı olduğundan söz etmektedir. İnsan doğasında gizli bir iyilik yanı bulunduğu görüşü de yazar tarafından savunulmakta ise de bu özelliğinin arada kendini hissettirdiği belirtilmektedir (s.360). Bunun yanı sıra, Batılı toplumlarda insan hakları yaklaşımının çifte standardına dikkat çeken yazar, köleliğin devam ettiği ülke örnekleri gibi örnekler üzerinden bu çabayı derinlemesine sorgulamaktadır.

Türk kültürünün de insan haklarını merkeze alan yapısı Orta Asya Türkleri ve sonrasındaki devlet geleneklerinde öne çıkarılmış, insan hakları kavramının Türkler için yeni bir kavram olmadığı belirtilmiştir. Bu da tarihte İslamiyet öncesi Türk topluluklarının yapıları, Orta Asya Türklerinde kölelik sisteminin olmayışı, eşitlik anlayışı ve devlet geleneği ile açıklanmaktadır (s.367).

Özetle, kitapta, insan hakları ve özgürlüklerinin 2. Dünya Savaşı'nın ardından nasıl doğup geliştiği, hukuksal ve siyasi niteliklerinin günümüzde aldıkları biçimler ve uygulanabilirlik derecelerine genel bir çerçevede değinilmiştir. Osmanlı Devleti'nin devlet yapısından ve padişah dönemlerinde bu konudaki gelişmelerden söz edilerek, Türk siyasi hayatının gelişiminde zemin olan anayasal yapılar ve tarihsel olaylar derlenmiştir. Türkiye'nin tek partili dönemden demokrasiye geçiş süreci de Atatürk'ün bu yönde attığı adımlar doğrultusunda aktarılmıştır. Aynı zamanda Türkiye'nin sosyal politika tarihi ile ilgili kaynaklardan da hareketle sosyal hakların gelişimi irdelenmiştir.

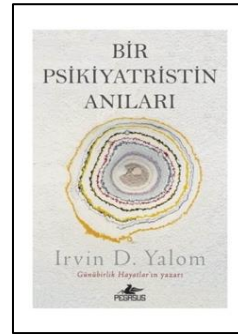
Yazarın eserin tamamında laik, demokratik toplumun gerektirdiği ilkelere uyumluluk bakış açısı ile insan haklarının gelişim sürecinin izini sürdüğünü söylemek mümkündür. Mumcu'ya göre, insan haklarının yaşamasını sağlayan devlet rejimi demokrasi, kamu özgürlükleri de insan haklarının tamamlayıcısıdır. Bu özgürlükleri insanlara sağlayacak olan devletin de insanları bu özgürlüklerden yararlandıracak ekonomik, hukuki ve siyasi güce sahip olması, bu gücün de sürdürülebilir olması gerekmektedir.

İnsan haklarının ilk oluşum aşamasını, tarihsel ve siyasi olay örüntüleri içinde Türkiye'deki gelişim sürecini anlatan ve bütünsel bir pencereden görme imkânı sunan bu eserin insan hakları ile ilgilenen tüm okuyucuların keyifle okuyacağı çok önemli ve değerli bir eser olduğunu düşünüyorum.

Bir Psikiyatristin Anıları, Irvin D. YALOM

Şükrü Keleş

Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi
Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Öğr. Gör. Dr.

'Bir Psikiyatristin Anıları'

Çev: Elif Okan Gezmiş,

Pegasus Yayınları (2017), 398 sayfa

Yöntem, bir plana göre izlenen dizgesel bir yol olarak kabul edilebilir. Yöntembilim olarak da bilinen metodoloji, mevcut yöntemlerin incelenmesi, yeni yöntemlerin araştırılması, ilkeler

geliştirmesi çalışmalarını da kapsamaktadır. Bu bağlamda tıp tarih yazımında seçili kaynakların işlenmesi önem kazanmaktadır. Bu yazıda biyografik eserlerin de tarih yazımına katkı sunabilecek kaynaklar arasında yer alabileceği düşüncesinden hareketle yakın dönem psikiyatri tarihine ışık tutabilecek bir eser hakkında kısaca bir değerlendirme yapılacaktır.

Irvin D. Yalom, hem kuramsal hem de kurmaca eserleri ile ülkemiz okurları tarafından bilinen bir yazardır. "Aşkın Celladı ve Diğer Psikoterapi Öyküleri", "Annem ve Hayatın Anlamı", "Bağımlı Terapi: Yeni Kuşak Terapistlere ve Hastalarına İki Mektup" ve "Grup Psikoterapisinin Teori ve Pratiği" başlıklarını taşıyan kuramsal çalışmaları psikiyatri alanı öncelikli olmak üzere ilgili alanlarda referans kitaplar olarak yararlanılan eserler arasındadır. "Divan" ve "Nietzsche Ağladığında" adlı kurmaca yapıtlarında ise felsefe tarihinin izi sürülebilir; ayrıca bu romanların psikoterapinin gelişimine yönelik alternatif tarih kurgusuyla da dikkat çektiği söylenebilir.

Dilimize Pegasus Yayınları tarafından 2017 yılında kazandırılan 'Bir Psikiyatristin Anıları' adlı son kitabı, yazarın psikiyatri alanına yaptığı katkıların yanında verimli bir akademik yaşam hakkında da bilgiler içermesi açısından dikkate alınmayı hak ediyor. Üretken bir akademik yaşam için meslektaşlar arası işbirliğinin önemi ve zamanın akılcı planlanmasına yönelik tavsiyeler kitabın ardıl alanında okurun ilgi gösterebileceği boyutlar arasında.

Asıl dikkatinizi çekmek istediğim nokta şu:

Irvin Yalom -ya da eserleri dünyanın pek çok ülkesinde, farklı dillerde okunan yazarlar/kuramcılar- hakkında düşünmeye başladığımızda, yaşamlarında karşılaştıkları sorunlarla baş etme kararlılıkları dünyaya değerli bir duruşu göstermesi bakımından dikkate alınmalı. Yalom, filozofların ve edebiyatçıların bilgeliğiyle ilgilendiğinden, insanlık tarihinin pek çok yaratıcı aklını meslek uygulamalarına karabilmiş. Kafka ve Sartre gibi varoluşçu düşünürlerden Platon, Dostoyevski ve Beckett'e uzanan bir okuma deneyimi yazarın düşünsel dünyasını zenginleştirmiş hiç şüphesiz.

Yalom'un 1970'li yıllarda yayımlanan "Varoluşçu Psikoterapi" adlı kitabından son kitabına dek uzanan binlerce sayfalık yazılarında insanın ne'liğine yönelik arayışının devam ettiği söylenebilir. Hastalarını eserlerine çağırırken, hastalarının dünyaya bakışlarına ve çevreyi nasıl algıladıklarına, insanların yaşam deneyimlerinin çeşitliliğine tanıklık ederiz.

Charles Dickens, "İki Şehrin Hikayesi"nde '(...) Çünkü sona yaklaştıkça, adım adım başa dönen bir daire çizerek ilerliyorum. (...) Artık kalbim uzun zaman önce uykuya dalmış pek çok hatıranın dokunuşunu taşıyor' diye yazar; 'yaşlanmanın acemisi', seksenli yaşlarındaki Irvin D. Yalom, "Bir Psikiyatristin Anıları"nı yazarken Dickens'ın bu sözlerini sıklıkla hatırlamış.

Yalom'u ve eserlerini önemsememiz, bilgiye erişimde karşılaştığı sorunları aşma becerisinden, kendini ifade etmenin onlarca yolundan birini bulabilmiş olmasından kaynaklanıyor. Irvin Yalom'un önemi, -akademi için, edebiyat için- kendini sürekli sorgulayarak yol almasından, kırk yılı aşan dostluklar kurabilmesinden, yetmiş yıllık eşyalarına sahip çıkmasından, bisiklete tutkusundan, çalıştığı konuya saatlerce odaklanabilmesinden, kütüphaneleri sevmesinden, felsefeye düşkünlüğünden ve yeni bağlantılar, dostluklar kurabilmek için binlerce kilometrelik yolları, okyanusları hiç üşenmeden aşma cesareti göstermesine de dayanıyor.

Irvin D. Yalom'un "Bir Psikiyatristin Anıları"nı okuyalım, okutalım.

Dört yanlış bir doğru, Ahmet NACAR

Ahmet Nacar

Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü
Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi

Dört yanlış bir doğru

Hani derler ya,
Dört yanlış bir doğruyu götürür diye...
Ne demektir bu?
Var mı karşılığı hayatta!
Ki kader yazılır bazen bununla.
Şimdi kurban mı oldu doğrularım
Yaptığım yanlışlara.
Bir kaplumbağayı taşımışlığım yoldan,
Ya da kurtarmışlığım bir kediyi
Sıkıştığı odun yığınınan,
Yok mu oldu şimdi
Kalp kırdığımdan?
Hem nereden bulur yanlışlarım
Doğrularımın adresini;
Bulup nereye götürür,
Ve direnmez mi hiç doğrular...
Ama durun bir dakika!
Daha çetin bir sorum var:
Doğru mudur her iyilik;
Ve her yanlış kötü mü?
Ölmeli miydi kaplumbağa ya da kedicik?
Nedir iyi, kötü, yanlış, doğru?
Sokrates'ten beri çözülemeyen soru...
Zalim, mazlum,
Herkes iyi, herkes doğru kendince.
Şimdi bana kim söyleyecek;
Barış için savaşanlar,
Kazanmak için yarışanlar,
Vermek için alanlar,
Özgürlük için daraltanlar,
Huzur için korkutanlar,
Bir kuru için bin yaşı
Göz kırpmadan yakanlar...
Hangi kitaptan okudular
Doğruyu, yanlış?
Bir bildikleri var ki
Değişse de zaman
Dönmüyor devran.
Öyle emin ki insan
Atmıyor geri adım
Ne savaşan
Ne yarışan.
Bulamadım sırlar kitabını,
Bilemedim doğruyu, yanlış.
Beynime çıkmış kara sular
Ve iki büküm kıvrımları...
Bulamıyor bir dayanak.
Ama bir şey var ki
Görecesiz mutlak:
"Öyle güçlüymiş ki doğrular
Bir tanesiyle ancak
Dört yanlış başa çıkar."

Yayın Kurulu

Editör: Prof. Dr. Nüket Örnek Büken

Dr. Öğr. Üyesi Önder İlgili
Dr. Öğr. Üyesi Müge Demir
Öğr. Gör. Dr. Şükrü Keleş
Ar. Gör. Çağrı Zeybek Ünsal

Contact/İletişim

Hacettepe University Faculty of Medicine
Department of Medical History and Ethics,

06100 Sıhhiye/Ankara TURKEY

Tel: +90 (312) 305 43 61
E-posta: deontoloji@hacettepe.edu.tr

URL:

Hacettepe University Faculty of Medicine
Department of Medical History and Ethics:

<http://www.deontoloji.hacettepe.edu.tr/>

Turkey Unit of UNESCO Chair in Bioethics (Haifa):

<http://www.deontoloji.hacettepe.edu.tr/unescobiyoetik/tanitim.php>

Hacettepe University Center for Bioethics:

<http://www.hubam.hacettepe.edu.tr/>